

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної
безпеки

Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: «Відносини України та Туреччини: сучасний стан та перспективи»

Виконала студентка 2 курсу, групи ММв-21
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
освітньо-професійної програми
«Міжнародні відносини»
Єгерт Анжела Едуардівна

Керівник: Матвійчук Наталя Володимирівна
кандидат історичних наук, старший викладач

Рецензент:

Острого, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН.....	10
1.1. Українсько-турецька економічна співпраця: стан і перспективи розвитку	10
1.2 Торгівельно-економічне співробітництво України та Туреччини	21
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ТУРЕЧЧИНОЮ.....	30
2.1 Українсько-турецька військово-політична співпраця: стан і перспективи розвитку	30
2.2 Посилення безпекової співпраці в Чорноморському регіоні	36
2.3 Співпраця у військово-технічній та оборонно-промисловій сферах ...	47
Висновки до розділу 2	54
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ПЕРСПЕКТИВИ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	56
3.1 Основні виклики та перспективи у турецько-українських відносинах в умовах широкомасштабного російського вторгнення	56
3.2 Тенденції та перспективи подальшої підтримки Туреччиною України у російсько-українській війні	66
Висновки до розділу 3	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:.....	84
ДОДАТКИ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Відносини між Україною та Туреччиною мають глибокі історичні корені, що формувалися протягом століть, починаючи з епохи Османської імперії та продовжуючи в сучасному світі. Сьогодні Туреччина, розташована на стратегічному південному узбережжі Чорного моря, відіграє важливу роль у політичних і економічних процесах регіону. Завдяки своєму численному населенню, яке перевищує 84 млн. осіб, і значному номінальному ВВП, що у 2021 р. становив 815 млрд. доларів США, Туреччина займає 19-те місце у світі за розміром економіки. Крім того, вона посідає 30-те місце за експортом та 22-ге за імпортом товарів, що робить її привабливим ринком, особливо для експортерів сільськогосподарської продукції, серед яких особливо вирізняється Україна [17].

Актуальність дослідження відносин України та Туреччини зумовлена не лише їхньою історичною значущістю, а й новими викликами, які виникають у світлі сучасних геополітичних подій. Протягом останніх років ці країни демонструють зростаючу співпрацю в ряді ключових секторів, таких як торгівля, безпека та оборона, а також гуманітарна допомога. Особливо важливою ця співпраця стала в умовах триваючої російської агресії проти України, коли Туреччина активно підтримує Київ на міжнародній арені.

Перспективи повоєнного відновлення України та роль Туреччини в цьому процесі відкривають нові горизонти для стратегічного партнерства. Серед можливостей, які можуть виникнути внаслідок цього партнерства: розвиток спільних інфраструктурних проєктів, інвестицій у відновлення економіки та активізація гуманітарних ініціатив. У контексті завершення бойових дій, ймовірно, відбудуться суттєві зміни в глобальному безпековому середовищі та економічній ситуації, які вплинуть на обидві країни.

Ці нові геополітичні виклики створюють вікно можливостей для зміцнення українсько-турецьких відносин. Україні необхідно максимально використати ці можливості для розвитку стратегічного партнерства, яке не

лише сприятиме економічному зростанню, але й забезпечить стабільність і безпеку в регіоні. Ця взаємодія має потенціал стати важливим елементом не лише в контексті двосторонніх відносин, але й у загальному розвитку Чорноморського регіону.

Стан наукового вивчення проблеми. Наукове вивчення відносин між Україною та Туреччиною охоплює широкий спектр питань, що стосуються як економічного, так і політичного, а також військово-технічного співробітництва.

Економічні аспекти українсько-турецьких відносин отримують значну увагу в працях багатьох науковців. С. Біляєва досліджує різні грані співробітництва між Україною та Туреччиною, акцентуючи на історичних передумовах та особливостях розвитку економічних зв'язків [21]. Водночас, А. Буряк фокусується на сучасних особливостях міжнародного економічного співробітництва, що відбувається на тлі глобальних економічних трансформацій та викликів [22]. О. Пулій детально аналізує сучасний стан і перспективи торговельно-інвестиційного співробітництва, відзначаючи зростаючу роль двосторонньої торгівлі [58]. Важливим аспектом економічного партнерства є співробітництво в стратегічних галузях, таких як металургія, що підтверджується аналізом В. Колісніченка, який досліджує обсяги імпорту сталі з України до Туреччини [40]. Л. Кудирко та Ю. Ватах звертають увагу на військово-торгівельне співробітництво як важливу складову економічних відносин між двома країнами [41].

Політичні відносини між Україною та Туреччиною також є предметом численних наукових досліджень, особливо в контексті безпекової співпраці в Чорноморському регіоні. Є. Габер проводить моделювання зміни політики Туреччини в цьому регіоні під час і після російсько-української війни, підкреслюючи важливість регіональної безпеки для обох країн [25]. Р. Медведь розглядає пріоритети чорноморської безпеки, особливо в контексті співпраці Києва та Анкари [43]. Ю. Седляр здійснює ретроспективний аналіз підтримки безпеки в Чорноморському регіоні з боку Туреччини у 1991-2016

рр., що дозволяє оцінити еволюцію безпекової співпраці між державами [61]. Окрім цього, Р. Спірідонов аналізує мирні ініціативи Туреччини в російсько-українській війні, підкреслюючи мотивацію Анкари та її роль у підтримці стабільності в регіоні [64]. У цьому контексті важливу роль відіграє також військово-політична співпраця, яку досліджує В. Шутчкін, підкреслюючи її значення в протидії агресії Росії [93].

Особливу увагу варто приділити військово-технічній співпраці між Україною та Туреччиною. К. Данильченко розглядає досвід застосування турецьких безпілотників Bayraktar TB2 у кількох збройних конфліктах, зокрема у російсько-українській війні, що свідчить про важливість цієї технології для обох країн [29]. А. Міхненко аналізує військово-технічну співпрацю між Україною та Туреччиною в контексті їхніх відносин із США та Росією, наголошуючи на балансуванні інтересів між великими геополітичними гравцями [45]. Д. Москалик досліджує співпрацю у сфері військово-промислового комплексу, підкреслюючи стратегічне партнерство між двома державами [47].

З огляду на активну роль Туреччини в російсько-українській війні, низка дослідників зосереджує увагу на політичних та дипломатичних аспектах цієї війни. М. Замікула досліджує позицію Туреччини щодо широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, аналізуючи прагнення Анкари зберегти баланс між двома сторонами [35]. О. Слюсаренко оцінює зовнішню політику Туреччини в період правління Реджепа Ердогана, акцентуючи на її впливі на міжнародні відносини та конфлікти [62]. Інші науковці, зокрема Ю. Ярмоленко, зазначають про готовність Туреччини сприяти мирним перемовинам, що ще більше підкреслює важливість Анкари в контексті сучасної геополітики [95].

Все вище сказане є свідченням того, що дана тема привертає увагу багатьох науковців та дослідників, однак потрібно і надалі досліджувати певні етапи розвитку українсько-турецьких відносин, які з кожним роком можуть змінюватись.

Метою дослідження є визначити сучасний стан і перспективи розвитку відносин між Україною та Туреччиною, з акцентом на економічні, політичні та безпекові аспекти, а також вивчити їхній вплив у контексті російсько-української війни.

Відповідно до мети дослідження було виокремлено такі **завдання**:

- охарактеризувати особливості турецько-українських економічних відносин;
- дослідити сучасний стан політичних відносин між Україною та Туреччиною;
- визначити основні виклики та перспективи у турецько-українських відносинах в умовах широкомасштабного російського вторгнення;
- дати оцінку допомозі Туреччини для України у протидії повномасштабної російської агресії;
- проаналізувати тенденції та перспективи подальшої підтримки Туреччини України в російсько-українській війні.

Об'єктом дослідження є відносини між Україною та Туреччиною, зокрема в контексті російсько-української війни.

Предметом дослідження є виклики та перспективи, що впливають на розвиток українсько-турецьких відносин, а також можливість співпраці в економічній та політичній сферах, зокрема в умовах триваючої російсько-української війни.

Методологічною основою роботи є комплексний підхід, що включає використання кількох методів дослідження, кожен з яких виконує свою специфічну роль у досягненні їх цілей. Аналіз літератури дозволяє отримати глибоке розуміння вже існуючих досліджень та теоретичних підходів, що стосуються українсько-турецьких відносин, а також виявити прогалини в знаннях, які потребують подальшого вивчення. Методи опису та теоретичного узагальнення дають змогу систематизувати зібрані дані та сформулювати основні концепції, що відображають сутність відносин між двома країнами. Діалектичний метод забезпечує можливість вивчення

відносин в динаміці, враховуючи вплив різних соціально-економічних і політичних чинників на розвиток цих відносин. Структурний метод дозволяє розглядати взаємозв'язки між різними компонентами українсько-турецьких відносин, визначаючи їхній вплив на загальний контекст співпраці. Формально-логічний метод, в свою чергу, використовується для формулювання чітких висновків на основі аналізу отриманих даних та побудови аргументованих тверджень, що сприяють обґрунтуванню практичних рекомендацій для подальшого розвитку відносин між Україною та Туреччиною.

Хронологічні рамки дослідження окреслені періодом від 1991 р., коли Україна здобула незалежність, до 2024 р., що дозволяє проаналізувати еволюцію відносин між цими країнами в контексті історичних подій і сучасних викликів.

Географічні межі наукового пошуку охоплюють території України та Туреччини.

Джерельну базу дослідження становить широке коло різноманітних документів. По-перше, це «Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Турецькою Республікою», що визначає основні напрямки, форми та методи співпраці сторін. По-друге, «Угода між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про взаємне сприяння та захист інвестицій», яка сприятиме поглибленню економічного співробітництва між ними, зокрема у зв'язку з інвестиціями інвесторів держави однієї Договірної Сторони на території держави іншої Договірної Сторони. По-третє, «Рамкова угода між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в сфері високих технологій, авіаційній та космічній галузях», котра встановлює обов'язки, положення та умови співробітництва у сфері створення сприятливих умов для ефективного використання виробничого, науково-технічного потенціалу Сторін, покращення інвестиційного клімату для Турецьких компаній в сфері високих технологій, авіаційній та космічній галузі тощо.

Також враховувались офіційні інтерв'ю та зустрічі: Міністра фінансів Сергія Марченка для турецького Агентства Анадолю (03.02.2021 р.), в якому було проаналізовано рівень та перспективи співпраці з Туреччиною, в тому числі, в економічній, авіакосмічній та оборонній сферах.

Важливим джерелом є офіційні сайти Верховної Ради України, Міністерств закордонних справ Туреччини та України. Інформаційну базу становлять ще: інформація з мас-медіа та Інтернет-ресурсів, таких як газети, журнали, електронні видання та блоги.

Практична значимість полягає в тому, що результати дослідження можуть бути інтегровані в навчальні програми з міжнародних відносин, політичних наук та історії. Це сприятиме підвищенню рівня обізнаності студентів про актуальні питання світової політики та економіки, дозволяючи їм краще зрозуміти динаміку міжнародних відносин, зокрема між Україною та Туреччиною.

Водночас, результати дослідження можуть послужити основою для подальших наукових розробок у цій сфері, відкриваючи нові можливості для досліджень в контексті взаємодії між державами, регіональних політик та глобальних викликів. Це може включати як порівняльні дослідження з іншими країнами, так і аналіз нових тенденцій у міжнародних відносинах. Зрештою, такі дослідження можуть підтримати формування обґрунтованих рекомендацій для політиків і дипломатів, що підвищить ефективність зовнішньої політики України та сприятиме зміцненню її позицій на міжнародній арені.

Практична апробація. Магістранткою було здійснено апробацію результатів дослідження. Опубліковано статтю «Українсько-турецькі відносини під час російсько-української війни» на науковому блозі Національного університету «Острозька академія». Інша стаття «Українсько-турецькі відносини: стан та перспективи розвитку», була опублікована у збірнику Наукових записок студентів та аспірантів Національного університету «Острозька академія» серії «Міжнародні відносини».

Структура роботи містить вступ, три основні розділи та висновки до них, загальні висновки, список використаних джерел та літератури, додатки. Загальний обсяг роботи складає 100 сторінок. Основний зміст дослідження розміщено на 74 сторінках. Список використаних джерел та літератури складає 112 позицій.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ТУРЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

1.1. Українсько-турецька економічна співпраця: стан і перспективи розвитку

Протягом останніх років Туреччина демонструє активну та динамічну позицію на міжнародній арені, послідовно працюючи над розширенням своїх економічних зв'язків з різними країнами світу. У цьому контексті співпраця з Україною набуває важливого значення, оскільки вона не лише підтримує зовнішньополітичні амбіції Туреччини, але й створює передумови для економічної модернізації та розвитку обох держав. Туреччина вбачає в Україні стратегічного партнера, з яким можна побудувати довготривалі економічні відносини, що відповідають її глобальним цілям.

З точки зору інвестицій, торгівлі та енергетичної співпраці, обидві країни мають унікальні можливості, які можуть взаємно доповнювати одна одну. Туреччина, як регіональний економічний центр, і Україна, зі своїми багатими природними ресурсами та стратегічним розташуванням, здатні створити синергію, яка сприятиме економічному зростанню обох держав. Укладаючи нові угоди та поглиблюючи економічні відносини, Україна і Туреччина можуть підвищити рівень добробуту своїх громадян, залучити нові інвестиції та активізувати обмін технологіями [92].

Важливо підкреслити, що для досягнення таких амбітних цілей обидві країни повинні зберігати стабільний політичний діалог і активно співпрацювати в межах міжнародних організацій та двосторонніх ініціатив. Уряди Туреччини та України мають докладати спільних зусиль для забезпечення стабільності, безпеки і передбачуваності в економічній сфері, що дозволить максимізувати потенціал їхнього партнерства і досягти значних успіхів у розвитку їхніх національних економік.

Економічне партнерство між Туреччиною та Україною є однією з найважливіших складових їхніх зовнішньополітичних стратегій, оскільки ці дві країни не лише прагнуть розширення економічних зв'язків, але й мають взаємні інтереси у зміцненні регіональної стабільності. А. Буряк наголошує, що для Туреччини налагодження та поглиблення економічної співпраці з Україною має надзвичайну вагу, оскільки Україна є одним із найбільш значущих партнерів у Східній Європі. Співробітництво з Україною дозволяє Туреччині розширювати свій вплив у регіоні, а також сприяє укріпленню позицій на європейських ринках [22].

Окрім того, Україна відіграє стратегічну роль як ключова ланка у транспортній мережі між Європою та Азією. Її географічне положення робить її важливим транспортним вузлом, через який проходять магістральні маршрути постачання енергетичних ресурсів. Це робить співпрацю з Україною особливо привабливою для Туреччини, яка прагне забезпечити стабільні поставки енергоносіїв і розширити свій вплив у сфері енергетичної безпеки. Більше того, через Україну пролягають критично важливі транспортні коридори, що сполучають європейські та азіатські ринки, і це відкриває значні можливості для співпраці у сфері транспорту та логістики. Таким чином, для Туреччини розвиток економічних відносин з Україною є не лише питанням розширення торгівлі, але й частиною її стратегічної мети – посилення своєї ролі у глобальних процесах транспортування енергії та товарів.

Економічне співробітництво між Україною та Туреччиною почало активно розвиватися після підписання в 2011 р. Рамкової угоди про співпрацю. Цей документ став основою для подальшого зміцнення двосторонніх відносин, заклавши фундамент для розвитку не лише економічної, але й технічної співпраці між двома країнами [65].

Енергетична сфера відіграє ключову роль у економічних відносинах між Туреччиною та Україною. Україна, як відомо, тривалий час слугувала важливим транзитним шляхом для російського природного газу, що

постачався до Європи, а також володіє значними власними запасами цього ресурсу. Водночас Туреччина є стратегічним енергетичним вузлом, що з'єднує Європу та Азію, і має великий потенціал у цьому напрямку. Протягом останніх років Туреччина активно працює над диверсифікацією своїх джерел енергії, з метою зменшити свою залежність від одного постачальника, особливо від російського газу, і шукає нові альтернативні джерела. Україна розглядається як один із перспективних постачальників для задоволення цих потреб [27].

У 2020 р. Туреччина та Україна підписали меморандум про взаєморозуміння, що спрямований на зміцнення їхнього співробітництва в енергетичній галузі. Цей документ став основою для обговорення майбутніх проектів, зокрема можливості будівництва газопроводу, який з'єднає Україну з Туреччиною [89]. Такий інфраструктурний проект забезпечить Туреччині доступ до природного газу з Каспійського регіону, що дозволить значно зменшити її енергетичну залежність від Росії.

Обидві держави володіють значним потенціалом для розвитку відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна, вітрова енергетика та біомаса. Туреччина вже досягла значних успіхів у цій сфері, активно впроваджуючи сонячні панелі та вітряні турбіни, що дозволяє їй поступово знижувати залежність від традиційних джерел енергії. Україна, в свою чергу, також має вагомні можливості для розвитку відновлюваної енергетики, і цей сектор може стати перспективним напрямком для подальших інвестицій.

Крім того, розвиток відновлюваної енергетики в Україні відкриває нові можливості для турецьких компаній, які спеціалізуються на виробництві обладнання для цієї галузі. Співпраця між двома країнами у цій сфері може призвести до створення нових ринків збуту для турецької продукції та технологій, що сприятиме подальшому зміцненню економічних зв'язків між Україною та Туреччиною [33].

Інвестиції є однією з ключових сфер співпраці між Туреччиною та Україною, де обидві країни мають значний потенціал для взаємовигідної

співпраці. Україна та Туреччина можуть взаємно запропонувати один одному безліч інвестиційних можливостей. Турецькі компанії вже активно вкладають кошти в різні галузі української економіки, включаючи сільське господарство, будівництво, енергетику та транспортну інфраструктуру.

Особливе значення у зміцненні бізнесових відносин відіграла подія, що відбулася у 2004 р. в Києві, коли група турецьких підприємців, за підтримки Посольства Турецької Республіки, заснувала Міжнародну турецько-українську асоціацію бізнесменів (TUID). Ця організація активно сприяє розвитку інвестиційної діяльності, підтримуючи підприємців з обох країн у їхніх бізнесових починаннях. На сьогоднішній день TUID має філії по всій Україні, зокрема головний офіс у Києві та представництво в Стамбулі. Організація продовжує розширювати свою діяльність, плануючи відкриття нових філій ще у двох українських містах, що свідчить про подальший розвиток турецько-українських економічних зв'язків [49].

У 2012 р. група турецьких бізнесменів у Києві створила Союз промисловців і підприємців Туреччини та України «ТУСІБ» (TUSIB). Ця організація сприяє розвитку зв'язків між турецькими та українськими компаніями і професійними спільнотами, стимулює бізнесову та торговельну взаємодію між країнами. Вона також забезпечує доступ до необхідної інформації, ресурсів, контактів і послуг для підтримки бізнесу, з метою спрощення інвестиційних процесів як в Україні, так і в Туреччині [65]. У 2019 р. турецькі інвестори вклали в Україну близько 130 млрд. доларів США, що свідчить про зацікавленість турецького бізнесу в розвитку українського ринку [28].

Доречно виділити сільське господарство, яке є одним із найперспективніших секторів в Україні, здатним забезпечити Туреччину продовольчими товарами та сировиною, що сприятиме зміцненню економічних зв'язків між країнами. З іншого боку, Туреччина, яка володіє технологічно розвиненою економікою, має можливість передати Україні новітні технології та експертні знання у таких галузях, як телекомунікації,

машинобудування і будівництво. Така взаємодія допоможе обом країнам використовувати свої сильні сторони для подальшого розвитку економік та посилення двосторонньої співпраці.

За інформацією Національного банку України, станом на 31 грудня 2021 р. обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України (включаючи інструменти участі в капіталі та боргові зобов'язання) склав 64 163,2 млн. доларів США [6]. Туреччина зайняла 15 місце серед країн-інвесторів, з загальним обсягом інвестицій на рівні 615,2 млн. доларів США.

Однак, згідно з експертними оцінками, коли враховувати фінансові ресурси, залучені через банківські структури та спільні підприємства, які діють у третіх країнах, загальна сума турецьких інвестицій в Україну може досягати близько 3 мільярдів доларів США [39].

Згідно з офіційною статистикою, станом на 31 грудня 2021 р. Туреччина вклала 295,2 млн. доларів США в українську економіку. Найбільші обсяги інвестицій з боку Турецької Республіки спрямовані в такі галузі:

- оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 99 млн. доларів;
- операції з нерухомістю – 83,2 млн. доларів;
- промисловий сектор – 40 млн. доларів;
- будівництво – 28,1 млн. доларів;
- транспорт, складська логістика, поштова та кур'єрська діяльність – 13,3 млн. доларів (додаток В); [11].

Також інвестиції були спрямовані у сферу адміністративного та допоміжного обслуговування – 6 млн. доларів; сільське, лісове та рибне господарство – 3,6 млн. доларів; професійну, наукову та технічну діяльність – 2,1 млн. доларів, а також у сферу інформаційних технологій і телекомунікацій – 0,7 млн. доларів. Крім того, кошти надходили до секторів фінансової та страхової діяльності, а також в інші послуги [6].

Прямі інвестиції з боку України до Туреччини склали 1,7 млн. доларів США і були спрямовані переважно у промисловий сектор, зокрема у

переробну промисловість. Крім того, інвестиції охопили оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, а також сферу адміністративного та допоміжного обслуговування [6].

Інвестиції турецького походження були вкладені не лише у великі підприємства, але й у малі крафтові бізнеси. До цього також входять реінвестиції доходів, які турецькі компанії отримують від своєї діяльності на території України. В окремих галузях, зокрема у будівельному секторі, інвестиції часто формуються за рахунок майна та інших активів, які накопичуються в процесі реалізації великих будівельних проектів. Серед найбільш значущих інвестиційних проектів можна виокремити такі компанії, як Turkcell, Guris, TerraTarsa, Agro Produkt Kherson, Pegasus Airlines [65].

Згідно з інформацією Офісу із залучення та підтримки інвестицій (UkraineInvest), турецький бізнес проявляє особливу зацікавленість у кількох ключових напрямках. По-перше, це розвиток інфраструктурних проектів, зокрема на умовах державно-приватного партнерства (PPP), а також концесійні проекти з модернізації інфраструктури. По-друге, сектор телекомунікацій, де компанія Turkcell володіє одним із найбільших мобільних операторів в Україні – Lifecell [65].

Також серед пріоритетів турецьких інвесторів є приватизація державних підприємств, розвиток агропромислового комплексу (зокрема вирощування зернових культур і тваринництво), інвестиції у сферу рекреації та громадського харчування, а також активна участь у галузях інформаційних технологій і відновлюваної енергетики.

У січні 2022 р. представники турецького Ziraat Bank провели зустріч з представниками українського Офісу із залучення та підтримки інвестицій, на якій обговорювали можливість виходу банку на ринок України. Під час переговорів розглядалися питання інвестиційного клімату в Україні, а також можливі подальші кроки щодо організаційно-консультативної підтримки з боку UkraineInvest для реалізації інвестиційних планів Ziraat Bank [74].

Туреччина виявляє інтерес до розвитку портової інфраструктури України. Під час останніх зустрічей перед повномасштабним вторгненням між президентами України Володимиром Зеленським та Туреччини Реджепом Ердоганом одним із ключових питань було питання інвестицій. Зокрема, було досягнуто домовленостей щодо передачі в концесію портів «Херсон» та «Ольвія», а також обговорювалися інвестиції в розвиток рекреаційного комплексу в південних регіонах України та в транспортну і логістичну інфраструктуру.

До початку повномасштабного вторгнення Росії, в Україні діяли 700 турецьких компаній. Турецькі будівельні фірми реалізували понад 200 проектів у країні, загальна вартість яких перевищує 8 млрд. доларів США [10]. Серед виконаних робіт – будівництво доріг, трамвайних колій, готелів і торгових центрів. Найбільш відомою турецькою будівельною компанією в Україні є дорожня фірма Onur, яка посідає друге місце за оборотом серед усіх дорожньо-будівельних підприємств країни та брала участь у відновленні ділянок траси Київ-Одеса. Крім того, Lifecell, третій за величиною мобільний оператор в Україні, повністю належить телекомунікаційному гіганту Turkcell і є одним із найбільших турецьких бізнесів на українському ринку [106].

Голова асоціації TUID Бурак Пехліван повідомив, що до початку повномасштабного вторгнення Росії турецькі бізнесмени інвестували в Україну близько 4,5 млрд. доларів США. Однак після початку війни кількість працівників турецьких компаній скоротилася вдвічі, досягнувши приблизно 15 000 осіб [108].

З початком повномасштабної війни між Росією та Україною питання України стало особливо важливим для Анкари. Туреччина вирішила зберегти формально нейтральну позицію, запропонувавши себе в якості посередника в мирних переговорах та організатора діалогу між сторонами конфлікту. Хоча Туреччина не приєдналася до антиросійських санкцій, вона публічно висловила підтримку суверенітету та територіальної цілісності України, а також надала певну гуманітарну допомогу і військові товари подвійного

призначення, не розголошуючи їхні деталі. Наразі Анкара виступає ключовим гарантом таких домовленостей, як «зернова угода», і продовжує претендувати на роль посередника в переговорах [72, с. 361].

У контексті російсько-української війни Анкара займає вигідну позицію, оскільки, з одного боку, сприяє послабленню Росії, а з іншого – мінімізує безпекові та економічні ризики для себе. Це дозволяє Туреччині підвищувати свій дипломатичний авторитет і отримувати економічні вигоди від антиросійських санкцій. Така роль Туреччини є вигідною для України, оскільки вона має союзника, який, користуючись перевагами нейтралітету, виступає як незалежний актор на світовій арені.

У березні 2022 р. третина компаній по всій Україні змушена була призупинити свою діяльність. Приблизно 10% об'єктів турецьких підприємств опинилися на територіях, які були окуповані російськими військовими. Деякі турецькі компанії також зазнали збитків через пошкодження складів та товарів внаслідок російських атак.

Зважаючи на спільні інтереси України та Туреччини, інвестиційна співпраця між державами продовжуватиме розвиватися як у воєнний час (з урахуванням необхідних обмежень), так і в період після війни. Цей процес варто розглядати як важливий елемент загальної безпекової стратегії, що формується в межах регіону, який простягається від Балтійського до Чорного моря. Для цього, крім взаємного інвестування, необхідно сприяти розвитку коопераційних зв'язків та регіональних ланцюгів доданої вартості. Це сприятиме економічній та військовій стабільності в регіоні, а також допоможе зблизити стратегічні інтереси обох країн або їх окремих секторів.

26 липня 2022 р., за підтримки Ради експортерів та інвесторів при МЗС України та Торгової палати провінції Конія, Посольство України в Туреччині організувало онлайн-зустріч між представниками бізнесу України та Туреччини. Під час цієї зустрічі учасники обговорювали можливості зміцнення B2B-контактів і розширення двостороннього торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва [84]. 2 вересня 2023 р. у

Львові відбувся українсько-турецький бізнес-форум, метою якого було представити можливості українського бізнесу турецьким підприємцям, обговорити напрямки подальшої співпраці та вирішити актуальні питання двосторонніх відносин у різних секторах економіки. Серед ключових завдань форуму було залучення інвестицій в українську економіку та сприяння експорту українських товарів і послуг на міжнародні ринки. Основними організаторами події стали Торгово-промислова палата України у співпраці з Союзом палат і товарних бірж Туреччини (TOBB) та турецько-українською асоціацією бізнесменів (TUID). Цей бізнес-форум став першим масштабним офлайн-заходом для бізнесу за півроку війни. Під час форуму було підписано Тристоронню угоду про співпрацю між ТПП України, TOBB та TUID. Також у двосторонніх B2B-переговорах взяли участь близько двохсот представників українських та турецьких компаній [20].

Однак, Туреччина відмовилася приєднатися до санкцій проти Росії, як і раніше, пояснюючи свою позицію необхідністю зберігати контакти з РФ для дипломатичного вирішення конфлікту. Проте, насправді, в основі такої політики лежить економічний інтерес, оскільки розрив з Росією міг би серйозно вплинути на турецьку економіку [104]. У такій ситуації є ризик, що російські компанії та особи, які підпали під санкції, використовуватимуть свої зв'язки з Туреччиною для обходу західних обмежень. Деякі російські компанії переїжджають до Туреччини або відкривають там свої філії.

Туреччина також сприяє підтримці туристичного потоку з Росії, створюючи сприятливі умови для цього. Було організовано спеціальний фонд державних гарантій для підтримки туроператорів, які працюють виключно на російському ринку. Наразі створено три авіакомпанії, орієнтовані на обслуговування туристів з РФ. Перша – Southwind Airlines – працює в інтересах туроператора Pegas Touristik; друга – Mavi Gök Aviation – обслуговує туроператора ANEX Tour; третя компанія, пов'язана з туроператором Coral Travel, перебуває на стадії створення [71]. Крім того,

через припинення роботи в Росії платіжних систем Visa та Mastercard, у Туреччині активно впроваджується російська платіжна система «Мир».

Ескалація російсько-української війни загрожує інтересам Туреччини та неминуче призводить до іміджевих і матеріальних втрат. Тривалі бойові дії підсилюють необхідність зробити чіткий вибір на користь однієї зі сторін. Відмова від розриву відносин з Росією шкодить репутації Туреччини на Заході, але різка критика російської агресії може спричинити економічні втрати, що небажано для країни, враховуючи труднощі, з якими стикається турецька економіка останніми роками.

Війна в Україні дестабілізує Чорноморський регіон і завдає шкоди інтересам Туреччини в цьому просторі. У короткостроковій перспективі бойові дії та блокада українських портів у Чорному морі негативно впливають на морську торгівлю, в якій Туреччина відіграє важливу роль як стратегічний вузол. Крім того, виникають загрози для безпеки видобутку газу в Чорному морі, на які Туреччина покладає великі надії для забезпечення своїх енергетичних потреб [35].

Для повноцінного розуміння стану та перспектив турецько-українських економічних відносин, необхідно виділити як позитивні, так і негативні аспекти цієї співпраці. До позитивних аспектів турецько-українських економічних відносин можна віднести:

- Збільшення обсягу торгівлі між Україною та Туреччиною у період з 2018 до 2022 рр. Якщо б не війна, можна було б очікувати продовження цієї позитивної динаміки в майбутньому.

- Туреччина є важливим імпортером українських зернових культур, соняшникової олії, метанолу та інших товарів, що зміцнює двосторонні відносини.

- Турецькі інвестиції в українську економіку стабільно зростали протягом останніх років, до початку повномасштабного вторгнення, що свідчить про зацікавленість Туреччини у розвитку економічної співпраці.

Негативні сторони турецько-українських економічних відносин включають такі аспекти:

- Від'ємне торговельне сальдо між Україною та Туреччиною, яке вказує на те, що Україна імпортує більше товарів з Туреччини, ніж експортує до неї.

- Відносно нижчий рівень економічного розвитку України порівняно з Туреччиною, що може стримувати потенціал для подальшого зростання двосторонньої торгівлі та залучення інвестицій.

Попри наявні негативні аспекти, турецько-українські економічні відносини мають значний потенціал для подальшого зростання, особливо завдяки можливостям розширення торгівлі та збільшення інвестицій між двома країнами. З одного боку, Туреччина та Україна поділяють спільні інтереси в таких сферах, як економічний розвиток, залучення капіталу, збільшення обсягів торгівлі та покращення транспортної інфраструктури. З іншого боку, слід брати до уваги існуючі ризики та виклики, які можуть вплинути на процес зміцнення співпраці між державами.

Однією з проблем є недостатній розвиток інфраструктури між Україною та Туреччиною. Обмежені можливості транспортних сполучень між двома країнами ускладнюють зростання торгівлі та інвестицій [86]. Тому важливо зосередити увагу на розбудові інфраструктури, особливо транспортної, щоб забезпечити зручне та швидке переміщення товарів між державами. Крім того, необхідно вдосконалювати законодавчу базу та правові механізми для підвищення привабливості іноземних інвестицій.

Попри наявні виклики, Туреччина та Україна мають значний потенціал для подальшого розвитку своїх економічних відносин. Обидві держави активно вивчають нові напрямки співпраці, такі як туризм, освіта та охорона здоров'я. Туреччина також надає підтримку реформам, що впроваджуються в Україні, зокрема у сферах правосуддя та боротьби з корупцією.

Крім того, існує значний потенціал для співпраці в оборонній промисловості. Туреччина активно розвиває власну оборонну галузь, тоді як Україна володіє потужною оборонною індустрією з передовими

технологіями. Спільна робота над виробництвом оборонного обладнання та технологій може стати важливим кроком у зміцненні взаємодії між країнами.

Підтримка, яку Туреччина надала Україні після російського вторгнення у 2022 р., відіграла ключову роль у допомозі Україні подолати наслідки вторгнення та захиститися від подальшої агресії з боку Росії.

Таким чином, економічні відносини між Туреччиною та Україною за останні роки значно зміцнилися, особливо в контексті зовнішньополітичних стратегій Туреччини. Обидві держави активно розширюють обсяги торгівлі, інвестують в економіку одна одної та досліджують нові можливості, зокрема в енергетичному секторі. Попри наявні виклики, між країнами існує багато перспектив для подальшого розвитку економічної співпраці та взаємодії в інших сферах. Туреччина розглядає Україну як ключового партнера у своїх зусиллях зміцнити позиції в регіоні, тоді як Україна бачить у Туреччині важливого союзника у своїх реформах та економічному зростанні. Перспективи подальшого розвитку економічних відносин між двома країнами виглядають обнадійливими, і вони мають потенціал стати значущими партнерами як у регіоні, так і на міжнародній арені.

1.2 Торгівельно-економічне співробітництво України та Туреччини

Туреччина та Україна активно співпрацюють у торгівлі, охоплюючи широкий спектр товарів та послуг. Туреччина виступає своєрідним хабом для розширення торговельних відносин України з країнами Близького Сходу, Африки та міжнародними організаціями. Турецькі компанії також активно беруть участь у тендерах на будівництво великих інфраструктурних об'єктів. Протягом тривалого часу між країнами ведеться діалог щодо розвитку економічної співпраці та інших сфер. Наразі укладено 161 двосторонній документ, серед яких Угода про взаємний захист інвестицій, підписана ще в листопаді 1996 р. та оновлена Угода про взаємне сприяння й захист інвестицій у жовтні 2017 р. [15].

Торгівля є однією з ключових сфер співробітництва між Україною та Туреччиною, що має великий потенціал для подальшого зростання. Обидві країни можуть отримати значні вигоди від поглиблення торговельних зв'язків, оскільки їхні економіки взаємно доповнюють одна одну, що забезпечує ефективний обмін товарами та послугами. На сьогодні Туреччина є одним з найбільших імпортерів української продукції, особливо зернових та інших сільськогосподарських товарів. Українські зернові культури мають велике значення для турецького ринку, оскільки вони допомагають задовольнити потреби країни у продовольстві.

Зі свого боку, Туреччина постачає в Україну широкий спектр товарів, включаючи текстиль, автомобілі та різноманітне обладнання. Турецька продукція має значний попит на українському ринку, що сприяє збільшенню обсягів двосторонньої торгівлі [58]. У 2020 р. загальний обсяг торгівлі між Україною та Туреччиною склав 5,6 млрд. доларів США, що підкреслює важливість їхніх торговельних відносин і стабільну тенденцію до зростання. Туреччина є п'ятим за величиною торговим партнером України, що свідчить про значущість турецького ринку для української економіки. Водночас Україна входить до десятки найбільших торгових партнерів Туреччини, підтверджуючи активну двосторонню співпрацю [92].

За даними за 2021 р., обсяг товарообігу між Україною та Туреччиною становив 7,40 млрд. доларів США, що на 52,5% більше, ніж у 2020 р. Експорт з України до Туреччини склав 4,14 млрд. доларів (зростання на 70%), а імпорт – 3,26 млрд. доларів (зростання на 34,8%). Основні експортні товари України включали чорні метали (47,7%), зернові культури (22,2%) та руди, шлаки й золу (5,9%) (додаток А). З боку Туреччини імпортувалися такі товари, як ядерні реактори, котли, машини (9,8%), чорні метали (7,3%) та мінеральні палива, нафта і продукти її перегонки (7,3%) (додаток Б); [40]. За цей період Україна мала позитивне сальдо у розмірі 882,37 млн. доларів США.

У 2021 р. обсяг торгівлі послугами між Україною та Туреччиною зріс на 93,6% порівняно з попереднім роком, досягнувши 1,14 млрд. доларів США. Експорт українських послуг до Туреччини збільшився на 26,5% і становив 184,63 млн. доларів США, тоді як імпорт послуг з Туреччини до України зріс у 2,2 рази, досягнувши 952,19 млн. доларів США. У результаті сальдо торгівлі послугами для України залишилося негативним, склавши - 767,57 млн. доларів США [40].

За підсумками 2022 р., Туреччина посіла третє місце за обсягом українського експорту та четверте за товарообігом з Україною, при цьому вона є найбільшим партнером України серед країн Близького Сходу [40].

3 лютого 2022 р. на Десятому засіданні Стратегічної ради високого рівня між Україною та Туреччиною, що відбулося під головуванням президентів Зеленського та Ердогана в Києві, було підписано Угоду про вільну торгівлю. Ця угода відкриває нові можливості для зміцнення торговельних зв'язків між двома країнами завдяки преференційним умовам доступу на ринки. Її положення узгоджуються зі стандартами СОТ та зобов'язаннями сторін у цій організації, сприяючи подальшій лібералізації ринків товарів і послуг та поглибленню економічного співробітництва [80].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну суттєво вплинуло на розвиток економічних відносин України з іншими країнами, включаючи Туреччину. У зв'язку з цим, з 2022 р. і до завершення дії правового режиму воєнного стану, Державна служба статистики України призупинила публікацію статистичних даних про зовнішню торгівлю товарами за географічною структурою [5].

У структурі експорту Туреччина постачає в Україну широкий асортимент товарів, серед яких текстильні вироби, машини, обладнання та хімічна продукція. Турецькі товари займають значне місце на українському ринку, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності обох країн. Зі свого боку, Україна експортує до Туреччини товари, які мають стратегічне значення для турецької промисловості, зокрема залізо, сталь та сільськогосподарську

продукцію. Ці товари не лише задовольняють потреби турецького ринку, але й підсилюють економічні позиції України на міжнародній арені.

Український експорт до Туреччини значною мірою складається з металургійної продукції, хімічних товарів та продуктів харчування. Металургійні вироби, зокрема залізо і сталь, займають важливе місце в структурі експорту, що підтримує розвиток промисловості Туреччини. Окрім того, український експорт деревини, паперу та інших товарів демонструє різноманітність продукції, яка користується попитом на турецькому ринку, що, своєю чергою, сприяє зміцненню торговельних відносин між двома країнами [68].

Одним із ключових напрямків зовнішньоторговельної політики Туреччини є створення сприятливих умов для торгівлі з партнерськими країнами через утворення митних союзів або зон вільної торгівлі (ЗВТ) на взаємовигідних умовах. Це дозволяє Туреччині, з одного боку, не поширювати торговельні преференції на всі країни-члени СОТ, а з іншого – зосереджувати зусилля на просуванні власних інтересів у пріоритетних для неї країнах, оскільки багатосторонні угоди СОТ не забезпечують достатнього рівня лібералізації торгівлі [86].

Туреччина, як учасниця митного союзу з ЄС, виявила зацікавленість в укладанні угоди про вільну торгівлю з Україною. Виходячи з власних торговельних пріоритетів щодо доступу до українського ринку, Туреччина відкрила свій ринок для товарів з ЄС, а також, частково, для української продукції, яка може потрапляти на турецький ринок через ЄС, що має з Україною угоду про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі. У результаті Туреччина зіткнулася з необхідністю створення рівних умов для своїх товарів, які повинні конкурувати на українському ринку з продукцією ЄС, оскільки угода між Україною та ЄС дозволяє європейським товарам постачатися за пільговими умовами – з нульовими, зниженими митними ставками або в рамках тарифних квот.

Туреччина зацікавлена у створенні підприємств і здійсненні інвестицій в Україні, оскільки її стратегічне географічне положення сприяє полегшеному доступу турецьких товарів до ринків ЄС, з якими межує Україна. Для України ринок Туреччини також має значну привабливість, оскільки відкриває можливості для експорту української сільськогосподарської та промислової продукції до майже 1 мільярда споживачів. Це включає 448 млн. в ЄС, 463 млн. в країнах, з якими Туреччина має угоди про вільну торгівлю, та близько 85 млн. у самій Туреччині [112].

Також Україні необхідно було забезпечити стабільність на турецькому ринку для свого бізнесу та розширити спектр експортної продукції. Це пов'язано з тим, що Туреччина часто змінює умови доступу до свого ринку, застосовуючи різні інструменти захисту внутрішнього виробництва і стимулювання експорту продукції з більшою доданою вартістю. Серед таких інструментів – підвищення митних ставок, їх скасування або зниження, а також використання режиму внутрішньої переробки. Завдяки високим зв'язаним митним ставкам у рамках СОТ Туреччина має можливість гнучко регулювати свій торговельний режим відповідно до економічних потреб.

Переговори між Україною та Туреччиною щодо створення зони вільної торгівлі тривали довго і були досить складними. Кожна сторона прагнула захистити інтереси своїх підприємців, зберігаючи їхні позиції на ринку, і водночас розширити можливості для експорту шляхом лібералізації доступу до ринків.

Зрештою, після багаторічних зусиль, 3 лютого 2022 р. уряди України та Туреччини підписали Угоду про вільну торгівлю. Угода містить 9 розділів і 8 додатків, які охоплюють торгівлю товарами та послугами. Також передбачено заходи для полегшення взаємної комерційної діяльності, включно зі спрощенням підприємницьких процедур, стимулюванням інвестицій та усуненням бар'єрів для розвитку електронної комерції. Угода регулює питання конкуренції, врегулювання спорів, захист прав інтелектуальної власності, а також визначення походження товарів.

Угода також передбачає інструменти для захисту торгівлі, які мають на меті захистити вітчизняну промисловість від впливу турецького імпорту. Серед таких заходів – антидемпінгові, компенсаційні та захисні механізми, а також можливість запровадження двосторонніх захисних заходів. Передбачено застосування правил СОТ для проведення розслідувань і впровадження торговельного захисту. Крім того, створюється Спільний комітет, відповідальний за нагляд за виконанням Угоди, оцінку можливостей подальшого усунення бар'єрів у торгівлі та розгляд змін до Угоди.

Основним викликом залишається питання доступу до ринку товарів, оскільки рівень тарифного захисту в Туреччині значно вищий, ніж в Україні. Під час вступу до СОТ Україна зафіксувала максимальні ставки ввізних мит для всіх тарифних позицій, втративши можливість підвищувати їх понад встановлений рівень. Найвищі митні ставки в Україні складають 50% на сирий цукор та 30% на соняшникову олію. Крім того, Україна зобов'язалася не застосовувати додаткових зборів під час імпорту. Туреччина, натомість, встановила максимальні ввізні мита лише для половини товарних позицій і може змінювати митні ставки для решти на власний розсуд. Її максимальні мита досягають 225% на м'ясо, 180% на молочну продукцію, 135% на цукор та цукрові вироби, і 130% на зернові культури (окрім насіння) [65].

Туреччина використовує як адвалорні (відсоткові), так і комбіновані митні ставки, а для деяких перероблених товарів додається сільськогосподарський компонент (додатковий специфічний тариф). Він розраховується на основі вмісту таких компонентів, як молочний жир, білки, крохмаль, глюкоза, сахароза, інвертований цукор або ізоглюкоза, і сплачується в євро за 100 кг нетто. Наприклад, цей компонент застосовується до імпорту таких товарів, як молочні пасти, деякі кондитерські вироби з цукру, шоколад, готові вироби з какао, солодке печиво та інші хлібобулочні вироби. Окрім цього, Туреччина стягує додаткові збори з імпортової продукції, зокрема транспортний збір, муніципальний збір та внесок у фонд розвитку житла.

Середня зв'язана ставка мита для українських товарів при експорті до Туреччини становить 28,9%, тоді як для турецьких товарів при експорті до України – 5,8%. Згідно з даними СОТ у «World Tariff Profiles 2022», середня ставка ввізного мита на сільськогосподарську та харчову продукцію в Україні у 2021 році становила 9,1%, а на промислові товари – 3,7% [18]. У Туреччині ці показники були значно вищими: 41,1% для сільськогосподарської продукції та 5,8% для промислових товарів.

Однією з головних проблем у переговорах про угоду про зону вільної торгівлі було забезпечення доступу до ринку сільськогосподарських і металургійних товарів, оскільки обидві країни є важливими виробниками у цих секторах. Питання тарифів також було важливим, адже український ринок є досить лібералізованим та відкритим для всіх груп товарів, тоді як турецький ринок, особливо щодо сільськогосподарської продукції, залишається досить захищеним.

Слід зазначити, що Туреччина, навіть у межах зон вільної торгівлі (ЗВТ), не повністю відкриває свої ринки для сільськогосподарської продукції та металів. Партнерам по ЗВТ вона надає лише обмежені тарифні квоти на сільськогосподарські товари, і навіть тоді ставки ввізних мит часто не є нульовими, а лише трохи знижені порівняно з початковими рівнями. Наприклад, для пшениці, інших зернових культур та рослинних олій, які імпортуються з країн ЄС, Туреччина встановлює тарифні квоти, тоді як для Албанії та Македонії ці товари виключені з режиму вільної торгівлі, а для Малайзії зернові також не охоплюються угодою [17]. У випадку металургійної продукції Туреччина, як правило, залишає за собою право підвищувати ввізні мита за несприятливих умов навіть у межах ЗВТ [65].

У підсумку, торгівельно-економічне співробітництво між Україною та Туреччиною має як позитивні аспекти, так і виклики, які потребують вирішення. Подальше поглиблення співпраці залежить від вирівнювання умов доступу до ринків, зниження митних бар'єрів і створення більш прозорих правил торгівлі. Тільки за умови врівноваженої та взаємовигідної

співпраці Україна та Туреччина зможуть максимально реалізувати потенціал своїх економічних відносин.

Висновки до розділу 1

Сучасні відносини між Україною та Туреччиною характеризуються складною дипломатичною взаємодією, з акцентом на безпеку та геополітичні інтереси. Хоча Туреччина зберігає нейтралітет у російсько-українській війні, вона надає дипломатичну й військову підтримку Україні та виступає посередником у мирних переговорах, намагаючись зміцнити свій міжнародний статус. Водночас турецьке суспільство здебільшого підтримує нейтралітет, а частина населення орієнтується на Росію як альтернативний центр впливу. Відмова Туреччини приєднатися до санкцій проти Росії зумовлена економічними інтересами, що дозволяє їй балансувати між Західними партнерами та Росією, зберігаючи стратегічну гнучкість.

Економічна співпраця між Україною та Туреччиною продовжує розвиватися, попри виклики, такі як недостатня транспортна інфраструктура та негативне торговельне сальдо для України. Обидві країни мають спільні інтереси, зокрема в енергетиці, оборонній промисловості, туризмі та інфраструктурі, що створює підґрунтя для подальшого зростання. Туреччина є важливим імпортером української продукції, а турецькі інвестиції стабільно зростали до початку війни. Попри труднощі, існує значний потенціал для зміцнення співпраці, особливо через розвиток спільних проєктів та покращення інвестиційного клімату.

Торгівельно-економічне співробітництво між Україною та Туреччиною має великий потенціал для розвитку, але залишається нерівномірним через обмежений доступ українських товарів, особливо сільськогосподарської та металургійної продукції, до турецького ринку. Незважаючи на підписання Угоди про вільну торгівлю, Туреччина зберігає високі тарифні бар'єри та додаткові захисні заходи, що створює складнощі для українського експорту.

Водночас, обидві країни продовжують активно торгувати та інвестувати одна в одну, і подальше поглиблення співпраці залежить від зниження митних бар'єрів та створення рівних умов доступу до ринків.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ТУРЕЧЧИНОЮ

2.1 Українсько-турецька військово-політична співпраця: стан і перспективи розвитку

24 серпня 1991 р. Україна проголосила свою незалежність. Після референдуму, який відбувся 1 грудня 1991 р., Турецька Республіка стала однією з перших країн, що визнали незалежність України, зробивши це 16 грудня того ж року [56]. Вже 3 лютого 1992 р. в Стамбулі було підписано Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Туреччиною [9]. Обидві країни, прагнучи розвивати співпрацю у політичній, економічній, культурній та інших сферах, підтвердили свої зобов'язання щодо поваги до незалежності, територіальної цілісності та суверенної рівності.

Під час встановлення дипломатичних відносин, Україна і Туреччина керувалися принципами, викладеними в Статуті ООН, Гельсінкському Заключному акті та Віденській конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. [9]. Це не лише сприяло подальшій співпраці між країнами, але й допомогло Україні інтегруватися в сучасний європейський дипломатичний простір, що було важливим кроком для пострадянської держави у процесі відходу від старих радянських підходів у дипломатії та зовнішній політиці.

4 травня 1992 р. було підписано Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Турецькою Республікою, який відіграв важливу роль у зміцненні політичних відносин між країнами [1]. Сторони не лише підтвердили традиційні добросусідські відносини, але й прагнули сприяти миру та стабільності, роблячи свій внесок у розвиток Європи на основі таких цінностей, як верховенство права, повага до прав людини та плюралістична демократія. Відповідно до угоди, країни домовилися розвивати співпрацю у

всіх сферах, керуючись нормами міжнародного права і принципами поваги до політичної незалежності, територіальної цілісності та суверенітету. Також було домовлено про активізацію контактів на всіх рівнях, із особливою увагою до міжпарламентських зв'язків та взаємодії між громадськими організаціями і бізнесом [1]. Підписання цього договору дало поштовх до співпраці не лише в політичній сфері, а й у науці, техніці та військовому партнерстві.

З метою розвитку та зміцнення дружніх відносин і співпраці у військовій сфері між Україною та Туреччиною, на основі Договору про дружбу і співробітництво, у 1993 р. був підписаний перший документ у сфері військової співпраці – Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Туреччини [4]. Відтоді сторони почали обмін робочими групами між представниками Головного штабу Збройних Сил України та Генерального штабу Збройних Сил Турецької Республіки.

Під час таких зустрічей сторони обмінюються досвідом, ідеями щодо військової діяльності та концепціями, спрямованими на зміцнення міжнародної безпеки [4]. Через чотири роки було підписано аналогічну Угоду між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Туреччини, яка передбачала двостороннє співробітництво у сфері військової освіти та підготовки військ. Відповідно до цієї угоди, країни та їх військовослужбовці співпрацюють у таких напрямках, як навчання в академіях і військових закладах, короткостроковий обмін військовослужбовцями, а також навчання в галузі військової медицини.

Активізація та розширення військово-політичної співпраці відновилися під час президентства Володимира Зеленського. Починаючи з листопада 2021 р., за даними американської розвідки, Росія почала накопичувати війська на кордоні з Україною, чисельністю від 110 до 135 тис. осіб. Окреме занепокоєння викликали спільні військові навчання з Білоруссю («Союзна рішучість 2021-2022») та маневри в акваторіях Чорного та Азовського морів,

де російські війська збиралися на окупованому Кримському півострові. Щоб запобігти можливій агресії, українське військово-політичне керівництво почало вживати заходів, зокрема підписуючи рамкові військові угоди як із західними державами, так і з Туреччиною.

18 листопада 2021 р. Верховна Рада України ратифікувала Рамкову військову угоду між Кабінетом Міністрів України та урядом Туреччини, що значно розширила можливості співпраці в оборонній сфері [12]. Завдяки цій угоді країни можуть співпрацювати в напрямках військової підготовки та освіти, оборонної промисловості, логістики, картографії, гідрографії, комунікацій, електроніки, інформаційних систем і кіберзахисту [12]. Особливо цікавою є складова щодо військової розвідки, яка передбачає залучення ефективних засобів і методів. Також угода включала аспекти фінансування мовних курсів: для українських військовослужбовців були організовані безкоштовні курси турецької мови в Туреччині, а для турецьких військовослужбовців – курси української мови в Україні, які також були безкоштовними.

Таким чином, ми спостерігаємо не лише військову співпрацю між Україною та Туреччиною, але й мовно-культурний обмін, що є важливим для культурного збагачення обох країн. Рамкова угода діє протягом 5 років, проте її завершення не впливає на вже започатковані програми та ініціативи. Підписання та ратифікація цієї угоди значно розширили можливості військово-політичної співпраці між Україною та Туреччиною, фактично створивши військовий альянс, який відіграє важливу роль у забезпеченні оборони та безпеки України. Крім того, угода сприяла посиленню співпраці в закупівлі відомих безпілотників «Байрактар». «Байрактар ТБ2» (тур. Bayraktar TB2) – це турецький ударний оперативно-тактичний безпілотний літальний апарат середньої висоти з тривалою тривалістю польоту.

У 2018 р. Україна придбала у Туреччини 6 безпілотників, а 26 жовтня 2021 р. Збройні Сили України вперше застосували «Байрактар» ТБ2 проти російських найманців на Сході України, знищивши гаубицю, яка

обстрілювала українські позиції всупереч Мінським угодам [48]. Під час повномасштабного вторгнення Росії, «Байрактари» неодноразово демонстрували свою високу ефективність. Перший випадок їх використання відбувся в Сумській області, де вони знищили близько 100 танків та 20 систем «Град» російських окупантів [55].

24 лютого 2022 р. залишиться назавжди трагічним днем в історії українського суспільства. У цей день мільйонів українців спіткала страшна біда – війна. Російська Федерація, яка віками нарощувала військову та пропагандицьку міць, зомбуючи власне населення на агресію та ненависть до українського народу, здійснила повномасштабне вторгнення в Україну і розпочала геноцид нашого народу. Військова агресія Росії проти України не лиша війна двох держав – це виклик для Заходу. Багато країн об'єдналися з Україною проти Росії. І однією з таких країн, яка стала нашим надійним політичним та військовим партнером є Туреччина – країна-член НАТО і важливий регіональний лідер Чорноморського регіону.

Під час початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, Україна та Туреччина встановили стратегічний альянс, який підкріплюється історичними, політичними, економічними та військовими зв'язками.

Основні аспекти альянсу: 1. Військова підтримка: Туреччина стала одним з ключових постачальників військової техніки для України. Зокрема, це стосується безпілотних літальних апаратів Bayraktar TB2, які продемонстрували свою ефективність у конфлікті. Це дало Україні можливість покращити свої військові можливості.

2. Дипломатична підтримка: Туреччина активно заявляла про підтримку суверенітету та територіальної цілісності України на міжнародних форумах. Президент Реджеп Таїп Ердоган підкреслював важливість дипломатичного вирішення конфлікту, проте також наголошував на важливості підтримки України.

3. Туреччина також надавала гуманітарну допомогу Україні, зокрема медичні поставки, продукти харчування та інші ресурси для підтримки мирного населення, яке постраждало від бойових дій.

4. Обидві країни співпрацювали в рамках міжнародних платформ для підтримки України, таких як саміти в рамках НАТО та інших міжнародних організацій, щоб підвищити світову увагу до агресії Росії.

Альянс між Україною та Туреччиною під час війни став важливою складовою в геополітичній ситуації в регіоні. Співпраця у військовій та дипломатичній сферах дозволила Україні зміцнити свої позиції у боротьбі проти російської агресії і продемонструвала важливість регіональних партнерств у сучасному світі.

Через кілька днів, 28 лютого, Туреччина, керуючись Конвенцією Монтре, закрила стратегічні протоки Босфор та Дарданелли. Це рішення офіційної Анкари стало важливим позитивним фактором для України. Закриття чорноморських проток для проходу військових кораблів країн, що беруть участь у війні, включаючи Росію та Україну, мало важливі наслідки. Проте, як зазначають аналітики і підтверджують заяви турецьких посадовців, Босфор також залишається закритим для військових кораблів нечорноморських держав-членів НАТО, що обмежує можливості Альянсу допомогти Україні в деблокуванні чорноморських портів. Важливо враховувати, що, заклавши протоки для російських військових суден, Туреччина не лише підтримала Україну, але й забезпечила власні інтереси, мінімізуючи ризики ескалації конфлікту в Сирії. Сирія залишається важливою сферою інтересів як для Туреччини, так і для Росії, тож цей крок надав Туреччині вигідне стратегічне положення для розширення свого впливу в регіоні.

Оскільки Росія перекидає свої резерви на територію України, зокрема з сирійського фронту, Туреччина отримує можливість військовим шляхом вирішити конфлікт, що триває вже понад десять років. Закриття чорноморських проток стало важливим стратегічним кроком для Туреччини,

підкреслюючи її роль як впливового регіонального лідера та демонструючи підтримку територіальної цілісності й незалежності України.

Туреччина також підтримала в Генеральній Асамблеї ООН резолюцію, яка засуджує військову агресію Росії проти України, і проголосувала за призупинення членства РФ у Раді ООН з прав людини після оприлюднення звіств російської армії в таких містах Київської області, як Буча, Ірпінь, Гостомель і Бородянка. Крім того, Турецька Республіка висловила готовність допомогти в екстракції бійців полку «Азов» із заводу «Азовсталь» у Маріуполі, оборона якого стала знаковою подією. Речник президента Туреччини Ібрагім Калин обговорював цей план із президентом України Володимиром Зеленським у Києві, але Москва, як головний представник жорсткої дипломатії, довгий час відмовлялася від цієї пропозиції. Згідно з планом, евакуйованих мали доставити наземним шляхом до порту Бердянськ, а потім турецьке судно транспортувало б їх до Стамбула через Чорне море [78]. Процедура екстракції все ще обговорюється, однак позитивним є те, що частину військових звільнили.

Як бачимо, військові конфлікти з Росією у Сирії та Лівії змусили Анкару переглянути пріоритетність співпраці з Україною. Однією з важливих угод стала програма військово-технологічного співробітництва, яка передбачала постачання високотехнологічного озброєння для української армії. Це партнерство виявилось успішним.

Отже, українсько-турецька військова співпраця на сьогодні демонструє високу динаміку розвитку та стратегічну важливість для обох країн, особливо в контексті російсько-української війни. Туреччина, як впливовий регіональний лідер, не лише висловила підтримку територіальній цілісності України, але й зробила вагомі кроки для посилення безпеки в Чорноморському регіоні, зокрема через закриття чорноморських проток відповідно до Конвенції Монтре. Турецька підтримка на міжнародній арені виявилася через голосування за резолюцію ООН, яка засуджує російську агресію, та за призупинення членства РФ у Раді ООН з прав людини.

Політичні ініціативи Туреччини, зокрема спроби організувати екстракцію українських військових з «Азовсталі», свідчать про прагнення Анкари стати посередником у вирішенні війни. Хоча Туреччина прагне зберегти баланс між своїми відносинами з Росією та підтримкою України, її активна дипломатія підкреслює важливість співпраці двох держав у політичній, безпековій та гуманітарній сферах. Перспективи розвитку українсько-турецьких відносин пов'язані з подальшим посиленням дипломатичних та військових контактів, а також із розширенням співпраці в сфері оборони й міжнародної безпеки.

2.2 Посилення безпекової співпраці в Чорноморському регіоні

У контексті регіональних процесів зовнішньополітична активність Туреччини відіграє особливу роль, оскільки вона спрямована на досягнення лідерства в регіоні. Туреччина послідовно реалізує довгострокову стратегію, яка має на меті підвищення її впливу на політичну та безпекову ситуацію в навколишньому середовищі. Завдяки цьому стратегічному курсу Анкара прагне забезпечити собі активні позиції та можливості для реалізації власних інтересів, зокрема на таких ключових напрямках, як Південний Кавказ і Сирія. Така зовнішньополітична активність Туреччини становить серйозну перешкоду для Москви, яка має свої геополітичні амбіції в цих регіонах.

Водночас геостратегічне розташування Туреччини на узбережжі Чорного моря, разом із розміром і потужністю її збройних сил, природно надають Анкарі центральну роль у безпековій архітектурі регіону. Туреччина розглядається як ключовий елемент зусиль НАТО та США, спрямованих на підтримку стабільності в Чорноморському регіоні. Її військовий і політичний вплив значною мірою визначає баланс сил у цьому стратегічно важливому районі, що зміцнює позиції Анкари на міжнародній арені та робить її важливим учасником процесів у сфері безпеки [30].

О. Слюсаренко зазначає, що для Туреччини встановлення надійного військово-політичного союзу з Україною забезпечить безпеку в Чорноморському регіоні та посилить її можливості у протистоянні Москві [62]. Для України така співпраця означатиме підтримку сильного військового та економічного партнера, який не ставить під сумнів український суверенітет і може стати стабілізуючим чинником у важливому для національної безпеки регіоні. Крім того, співпраця між Україною і Туреччиною відкриває значні перспективи для розвитку логістичного потенціалу обох країн, що сприятиме безпековій інтеграції в Чорноморському регіоні.

Протягом тривалого часу Туреччина орієнтувалася на те, щоб забезпечення безпеки в Чорноморському регіоні здійснювалося силами самих чорноморських держав. Анкара підтримувала регіональні структури безпеки, учасником яких була і Україна, такі як Чорноморська група військово-морського співробітництва (Black Sea Force), операція «Чорноморська гармонія» (Black Sea Harmony) та Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Ці організації мали на меті забезпечення стабільності та безпеки в регіоні, використовуючи спільні зусилля чорноморських держав [61, с. 25].

Однак вирішальним чинником у формуванні цих регіональних систем безпеки завжди була участь Російської Федерації, яка на той час мала значний вплив на ці процеси. Сьогодні стає очевидним, що через агресивні дії Росії, включаючи анексію Криму та повномасштабне вторгнення в Україну, ці регіональні структури виявилися абсолютно неефективними. Незважаючи на свої амбіції та початкові цілі, вони не змогли забезпечити справжню безпеку в регіоні, що вимагає нових підходів до колективної безпеки та співпраці між державами Чорноморського регіону.

С. Троян зазначає, що протягом тривалого часу українсько-турецьке співробітництво не було пріоритетним для обох країн через їхню відносно незначну роль у глобальних процесах. Однак ситуація почала змінюватися

після 2014 р., коли через анексію Криму та початок гібридної агресії Росії проти України погіршилася безпекова ситуація в Чорноморському регіоні. Це призвело до активізації політичного діалогу між Україною та Туреччиною, особливо в галузі міжнародної безпеки, військової та економічної співпраці. В результаті Туреччина стала надійним дипломатичним партнером України на міжнародній арені, зокрема в ООН, та відкрито підтримує територіальну цілісність і суверенітет України, хоча і не приєдналася до європейських санкцій проти Росії [72, с. 359].

Особливо важливою є позиція Туреччини щодо Криму. Цей український півострів, який історично відігравав ключову роль у Чорноморському регіоні, завжди був предметом суперечок між регіональними державами. Для Туреччини він важливий не лише з військово-стратегічної точки зору, але й через етнополітичні причини, адже в Криму проживає корінна меншина кримських татар, які мають культурні й історичні зв'язки з турками. Від моменту анексії півострова Росією турецька влада неодноразово публічно засуджувала дії Москви та наголошувала на підтримці територіальної цілісності України. Ця позиція проявилася не лише в заявах, але й у політичній підтримці Меджлісу кримськотатарського народу, а також в участі Туреччини у «Кримській платформі» – дипломатичному проєкті, спрямованому на деокупацію півострова [62].

Важливим елементом забезпечення безпеки в Чорноморському регіоні стало дотримання Туреччиною положень Конвенції Монтре, яка регулює прохід військових кораблів через Босфор і Дарданелли. Застосування Анкарою статті 19 цієї Конвенції було одним із перших міжнародних кроків, що фактично визнали російське вторгнення в Україну як війну. Туреччина відмовила російським військовим кораблям у транзиті через свої протоки, що стало важливим символічним жестом у відповідь на агресію. Однак, цей крок мав обмежений вплив на блокаду Росією чорноморського узбережжя України, оскільки військово-морська присутність Росії в регіоні залишалася значною [43].

Попри це, Туреччина виконала важливу посередницьку роль у зусиллях щодо подолання продовольчої блокади українських портів. Її участь у цих процесах допомогла забезпечити вивезення українського зерна, що мало вирішальне значення для глобальної продовольчої безпеки. Туреччина послідовно підтримує Україну на міжнародній арені, висловлюючи свою прихильність до суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Однак Анкара водночас уникає приєднання до міжнародних економічних санкцій проти Росії, зберігаючи певну дистанцію в цьому аспекті, що дозволяє їй зберігати баланс у своїй зовнішній політиці [26, с. 69].

Туреччина прагне підтримувати збалансовану позицію у своїй регіональній політиці, зокрема щодо відносин з Росією та країнами Заходу. Відносини з Російською Федерацією розглядаються як важливий елемент турецької зовнішньої політики, що базується на прагматичних економічних та бізнесових інтересах. При цьому Анкара намагається дотримуватися курсу, який дозволяє їй маневрувати між різними геополітичними силами, зберігаючи свою роль регіонального лідера.

Ослаблення російського імперіалізму позитивно впливає на безпекову ситуацію в регіоні, що є важливим для Туреччини та її сусідів. Підтримка Анкарою відновлення територіальної цілісності Азербайджану, активні зусилля зі стабілізації ситуації в Сирії та Лівії, а також допомога Казахстану та іншим тюркським народам Центральної Азії свідчать про прагнення Туреччини відігравати ключову роль у регіональній політиці. Ці дії мають позитивний вплив і для України, оскільки послаблення російського впливу в різних регіонах сприяє зміцненню міжнародної підтримки українського суверенітету та безпеки.

Оскільки Україна та Турецька Республіка є чорноморськими країнами, обидві сторони мають спільний інтерес у забезпеченні безпеки та стабільності в регіоні Чорного моря. З огляду на це, у 2001 р. була заснована Чорноморська група Військово-Морського Співробітництва («BLACKSEAFOR»), що мала на меті зміцнення взаємодії між державами

регіону [16]. Ця організація була створена за участі шести країн: Болгарії, Грузії, Туреччини, Румунії, України та російської федерації. Основною метою діяльності «BLACKSEAFOR» було проведення низки важливих операцій, серед яких були пошуково-рятувальні заходи, операції з надання гуманітарної допомоги, роботи з розмінування вод Чорного моря, а також дії, спрямовані на захист навколишнього природного середовища. Однак, після анексії Криму Російською Федерацією у 2014 р. та розпочатої нею війни на Сході України, Росія фактично денонсувала цей договір, припинивши участь у його виконанні. Це порушення стало підставою для припинення співпраці з боку інших держав-учасниць, зокрема України та Туреччини, що додатково підкреслило загострення безпекової ситуації в регіоні.

Створення та діяльність Чорноморської групи Військово-Морського Співробітництва («BLACKSEAFOR») мали б значний потенціал у вирішенні питань, пов'язаних з розмінуванням акваторії Чорного моря, яке, внаслідок повномасштабної агресії Росії, нині заміноване та заблоковане російськими військовими силами. Ця ситуація спричинила серйозні порушення в світовому товарообігу, оскільки через блокаду Чорного моря стало неможливим транспортувати товари, зокрема зернові культури, які є важливою частиною українського експорту. Україна, будучи одним із провідних світових постачальників зерна, опинилася в ситуації, коли її здатність забезпечувати інші країни життєво необхідними продуктами заблокована. Така криза може мати глобальні наслідки, призводячи до загрози продовольчої нестабільності та навіть голоду в різних регіонах світу.

У такій ситуації саме Чорноморська група, до складу якої входять держави-члени НАТО, такі як Туреччина, Болгарія та Румунія, мають можливість відіграти важливу роль. Завдяки своїм ресурсам і досвіду, ці країни могли б знайти шляхи для вирішення питання розмінування та забезпечення безпеки в Чорному морі, що дозволило б відновити торговельні шляхи і вивезення українського зерна на світовий ринок. Злагоджена та ефективна співпраця країн Чорноморського регіону дозволила б зняти

блокаду, забезпечити безпеку морських шляхів і, як результат, відновити глобальний товарообмін, що стало б ключовим фактором для стабілізації продовольчого ринку та запобігання світовій продовольчій кризі.

На основі діяльності створеної Чорноморської групи Військово-Морського Співробітництва («BLACKSEAFOR»), у 2007 р. було підписано важливий Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки [8]. Цей документ закріпив співпрацю двох країн у сфері обміну інформацією в межах операції «Чорноморська гармонія». Основна мета та завдання цього Протоколу полягали у визначенні методів та зобов'язань, за якими мала здійснюватися взаємодія між Командуванням Військово-Морських Сил Збройних Сил України та Командуванням Військово-Морських Сил Турецької Республіки в рамках зазначеної операції. Це співробітництво стало важливим кроком у підвищенні рівня взаємодії між двома країнами в питаннях забезпечення стабільності і безпеки в регіоні Чорного моря.

Протокол включає ключові аспекти, необхідні для успішного функціонування операції «Чорноморська гармонія». Одним із головних напрямків співпраці було забезпечення надійного та захищеного обміну інформацією між військово-морськими силами України і Туреччини. Документ також охоплює питання безпеки криптографічних систем, що забезпечують конфіденційність переданої інформації, та регулює роботу координаційних центрів, відповідальних за оперативну підтримку дій в межах операції [8]. Завдяки таким заходам, обидві країни змогли зміцнити свої оборонні можливості, забезпечуючи стабільний та ефективний контроль над ситуацією в Чорному морі.

8 березня 2024 р. президент України Володимир Зеленський здійснив робочий візит до Туреччини, де провів зустріч з президентом Реджепом Тайпом Ердоганом. Під час цього візиту також відбулося розширене двостороннє спілкування делегацій обох країн. У ході переговорів обговорювалися питання широкого спектра, особливо акцентуючи увагу на

питаннях безпеки в Чорноморському регіоні та можливих шляхах їх вирішення в умовах триваючої агресії з боку Росії проти України.

Президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган, під час підсумкової пресконференції, заявив про готовність Анкари продовжувати свою підтримку України. Він також підкреслив, що під час обговорень сторони розглядали питання зернової угоди та безпеки в Чорному морі, що є особливо актуальним у нинішній ситуації. Ердоган підтвердив свою незмінну позицію щодо підтримки територіальної цілісності України, зокрема в контексті Криму, зазначивши, що регіональні та глобальні наслідки війни лише зростають. За словами президента Зеленського, Туреччина завжди залишалася на позиціях підтримки суверенітету України, і Ердоган неодноразово демонстрував своє тверде ставлення щодо необхідності збереження територіальної цілісності України, включно з питанням Криму [57].

Турецький президент також наголосив на тому, що кримські татари відіграють важливу роль у зміцненні дружніх відносин між Україною та Туреччиною. Він підкреслив, що кримськотатарський народ, який є невід'ємною частиною України, веде запеклу боротьбу за відновлення територіальної цілісності своєї держави. Анкара високо цінує зусилля України, спрямовані на зміцнення статусу автономії та захист прав кримських татар. Туреччина завжди підтримувала кримськотатарський народ і продовжуватиме це робити в майбутньому.

Крім того, президент Ердоган підтвердив, що Туреччина підтримує євроатлантичні прагнення України та готова активно сприяти повоєнному відновленню країни. Водночас він наголосив, що Анкара докладатиме зусиль для досягнення завершення війни через справедливий мирний процес на основі переговорів, зберігаючи солідарність з Україною. Туреччина готова стати майданчиком для мирних переговорів і провести саміт за участю Росії, якщо це сприятиме встановленню тривалого миру [46].

Старша аналітикиня Атлантичної Ради та Центру досліджень сучасної Туреччини, Є. Габер, зазначила, що значення та роль Туреччини для забезпечення безпеки в Чорноморському регіоні залишаються важливими. Вона визначила кілька ключових напрямків, у яких Анкара могла б сприяти досягненню справедливого миру. По-перше, Габер підкреслила важливість розвитку співпраці між Україною та Туреччиною у військово-промисловому комплексі, що могло б посилити обороноздатність обох країн. По-друге, вона звернула увагу на необхідність розширення співпраці Туреччини із західними партнерами, особливо з США, з метою відновлення потенціалу в оборонній та військово-технічній сферах.

Крім того, вона зазначила, що Туреччина може відіграти позитивну роль у таких конкретних ініціативах, як розмінування Чорного моря, патрулювання морських шляхів та обмін полоненими. Це саме ті сфери, де участь Анкари могла б мати конструктивний вплив. Габер також додала, що будь-які переговори, які проводяться сьогодні, не здатні забезпечити мир в Україні або гарантувати безпеку в Чорному морі без чіткої та активної участі таких країн, як Туреччина [26].

За словами Є. Габер, офіційна Анкара послідовно підтримує територіальну цілісність України, включаючи питання Криму, а також підтримує прагнення України до членства в Європейському Союзі та НАТО. Крім того, Туреччина активно виступає на захист кримських татар, які зазнають утисків, репресій і переслідувань з боку російської окупаційної влади. Анкара також заявила про свою готовність сприяти відновленню продовольчої безпеки та забезпеченню свободи судноплавства в Чорному морі [25].

Є. Габер відзначає, що декілька пунктів із запропонованої президентом Володимиром Зеленським формули миру вже отримали підтримку від президента Туреччини Реджепа Ердогана. Туреччина неодноразово заявляла про свою підтримку цих ініціатив, що було підтверджено під час нещодавніх заяв Ердогана на саміті «Україна-Південно-Східна Європа». Однак, на думку

Габер, це не означає, що Анкара відмовиться від спроб створити альтернативні платформи для діалогу, де буде присутня Росія. В Туреччині вважають, що без участі Росії досягти стабільного миру неможливо, тому важливо залучити обидві сторони до переговорного процесу. Російська присутність за столом переговорів розглядається в Анкарі як необхідний елемент мирного врегулювання [19].

Таким чином, Туреччина буде продовжувати просувати свої миротворчі ініціативи, прагнучи відігравати ключову роль у цьому процесі. Анкара намагатиметься демонструвати свої ідеї щодо мирного врегулювання як власні ініціативи, паралельно зберігаючи стосунки з Росією. Габер також підкреслює, що Росія докладатиме всіх зусиль, щоб скористатися своїми важелями впливу на Анкару для забезпечення своєї участі у цих форматах переговорів. Тому, за словами експертки, Туреччина буде одночасно брати участь у різних платформах: як на міжнародних самітах, так і на внутрішніх майданчиках, таких як стамбульські переговори [25].

Як можна прослідкувати на дипломатичному рівні Туреччина приєдналася до євроатлантичних партнерів, засудивши агресію Росії. Турецькі системи озброєння активно використовуються Збройними силами України на фронті. Одним із ключових кроків Туреччини на підтримку України стало закриття проток Босфор і Дарданелли для російських військових кораблів, що базуються за межами Чорного моря. Це перешкодило Росії нарощувати військово-морські сили в Чорному морі після початку повномасштабного вторгнення. Крім того, такі дії Туреччини ускладнили для Росії постачання допомоги силам режиму Б. Асада та власним військовим підрозділам у Сирії.

Туреччина підтримує Україну, зокрема, для покращення свого іміджу на міжнародній арені, особливо на Заході. Вона прагне продемонструвати свій вплив у Чорноморському регіоні й отримати певні вигоди у відповідь від західних партнерів. Одним із головних пріоритетів Туреччини є врегулювання питань військово-технічної співпраці зі США, яка опинилася під загрозою після придбання російських систем ППО С-400.

Деякі заяви представників турецької влади щодо російсько-української війни можна трактувати неоднозначно. Наприклад, міністр оборони Туреччини Хулусі Акар, коментуючи загрозу мін у Чорному морі, обережно висловився щодо їхнього походження, уникаючи звинувачень на адресу Росії. Він припустив, що міни могли бути розміщені з метою створення підстав для операції НАТО в Чорному морі (як частина протимінної місії). Міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу також зауважив, що деякі країни-члени НАТО можуть бути зацікавлені в продовженні російсько-української війни з метою ослаблення Росії [96].

У довгостроковій перспективі агресія Росії завадить реалізації традиційної політики Туреччини, спрямованої на перетворення Чорноморського регіону на закриту зону, захищену від зовнішнього впливу. Туреччина послідовно прагнула мінімізувати присутність сторонніх сил у регіоні та сприяти тіснішій співпраці між країнами Чорноморського басейну. Однак у нових умовах ця стратегія втрачає перспективи через зростання російської загрози та мілітаризацію Чорного моря з боку Росії. Це, своєю чергою, сприяє нарощуванню військової потужності НАТО на східному та південно-східному флангах Альянсу.

Туреччина зацікавлена в якнайшвидшому завершенні російсько-української війни та прагне стати ключовим посередником у мирних переговорах, спираючись на свій унікальний зовнішньополітичний потенціал, маючи добрі відносини як з Україною, так і з Росією. Ця війна може стати для Туреччини можливістю для зміцнення своїх позицій. Виступаючи в ролі посередника (що відповідає традиційній стратегії турецької дипломатії), Анкара намагається посилити свій вплив у геополітичному суперництві з Росією, продемонструвати свою важливість на міжнародній арені та покращити свій імідж перед західними партнерами.

Однак зусилля Туреччини поки не принесли значних результатів через небажання Російської Федерації відмовитися від своїх агресивних планів щодо України. Проведені заходи, такі як зустріч міністрів закордонних справ

С. Лаврова та Д. Кулеби 10 березня 2022 р. та переговори між українською та російською делегаціями 29 березня 2022 р., не дали практичних результатів і мали переважно демонстративний характер. Туреччина використовує ці події як засіб для покращення власного іміджу. Участь у переговорах між Україною та Росією стала частиною внутрішньополітичного порядку денного Туреччини і використовується для підкреслення її важливої ролі як посередника, а також як досягнення президента Реджепа Тайїпа Ердогана, який організував ці переговори на турецькій території [70].

Туреччина використовує свою позицію для просування власних геополітичних інтересів, серед яких – послаблення військового та політичного впливу Росії не лише в Чорноморському регіоні, а й на території колишнього Радянського Союзу, включаючи Кавказ, Середню Азію та національні республіки всередині самої Росії. Ця мета збігається з довгостроковими національними інтересами України, яка для Туреччини є одним із найперспективніших союзників на пострадянському та східноєвропейському просторах. Підтримка України здійснюється не лише на дипломатичному рівні: попри заявлену нейтральну позицію, турецький оборонно-промисловий комплекс з початку війни регулярно постачає амуніцію, боєприпаси, товари подвійного призначення та техніку для Збройних сил України. Особливо важливою є новина, що турецька компанія «Ваукар», один із лідерів військової промисловості, оголосила про плани створити в Україні спільне підприємство з виробництва безпілотників, що може стати початком глибшого співробітництва між обома країнами [93].

Таким чином, хоча Туреччина офіційно зберігає нейтральну позицію в російсько-українській війні, її підтримка України має важливе значення як на дипломатичному, так і на військовому рівнях. Туреччина демонструє готовність виступати в ролі посередника в мирних переговорах, зберігаючи при цьому високий рівень відносин з обома сторонами. Це відповідає традиційній стратегії турецької дипломатії, яка використовує власні зовнішньополітичні можливості для зміцнення свого міжнародного статусу.

Отже, підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що в сучасних геополітичних умовах, враховуючи всі регіональні процеси та інтереси демократичних країн, система безпеки в Чорноморському регіоні повинна бути побудована на чіткій та рішучій протидії імперським амбіціям російської федерації. Це передбачає необхідність створення гнучкого та стійкого альянсу, який включатиме широке коло демократичних держав, міжнародних об'єднань та організацій, що мають вагомий вплив на світову політику. Взаємодія таких союзників спрямована на припинення російської агресії та усунення руйнівних впливів, які Москва поширює на регіон і міжнародне середовище. Створення подібної системи дозволить не лише забезпечити стабільність у регіоні, але й укріпити глобальну безпеку, захищаючи демократичні цінності та територіальну цілісність країн, які страждають від агресивних дій Росії.

2.3 Співпраця у військово-технічній та оборонно-промисловій сферах

Співпраця у військово-технічній сфері (ВТС) та оборонно-промислового комплексу (ОПК) між Україною та Туреччиною розвивається за кількома напрямками. Протягом останніх років йдеться про від 30 до 50-60 проєктів, які так чи інакше стосуються ВТС. І це не обмежується експортом готової турецької продукції, який є додатковим стимулом розвитку турецького ОПК та одним із головних пріоритетів чинної влади Туреччини. Анкара зацікавлена в українських розробках та критичних технологіях, які можуть застосовуватися в турецьких проєктах перспективного озброєння. Насамперед йдеться про авіаційні та ракетні двигуни. Попри успіхи у розвитку національного ОПК, наразі зберігається залежність Туреччини від імпорту компонентів для військового озброєння із західних держав. В умовах погіршення відносин зі США та Європою, це становить ризик для турецького обороннопромислового комплексу. Відтак, Туреччина шукає альтернативні

джерела поставок якісних компонентів, необхідних для виробництва ефективного сучасного озброєння [41].

Таким чином, військово-технічна співпраця між Україною і Туреччиною має значення не лише для посилення обороноздатності української держави за рахунок імпорту турецького озброєння, але й відкриває нові можливості для продукції українського ОПК. Останній фактор особливо важливий в умовах гострої конкуренції на світових ринках озброєнь і наявності в Туреччині низки традиційних держав-партнерів, які імпортують турецьку продукцію (Катар, Пакистан, Азербайджан). При цьому Україні вкрай важливо не допустити втрати контролю за власним інтелектуальним капіталом та розробками, яка можлива у випадку продажу технічної документації. Національним інтересам нашої держави відповідає продовження участі українських компаній у реалізації спільних проєктів з турецькими підприємствами в якості повноцінних партнерів, або ж створення спільних підприємств та виробничих потужностей.

Військово-технічна співпраця між Україною та Туреччиною розпочалася у 1993 р. після підписання Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Туреччини. 18 вересня 2008 р. було ратифіковано один із основних нормативно-правових актів, який регулює військово-технічні відносини між країнами – Угоду між Кабінетом Міністрів України та урядом Туреччини щодо оборонно-промислової співпраці. Згідно з положеннями цієї Угоди, основними напрямками співробітництва стали: спільні дослідження та програми в галузі оборонної промисловості, взаємна допомога у виробництві та постачанні оборонної продукції та послуг, обмін науково-технічною інформацією щодо стандартів оборонної промисловості, співпраця між військово-технічними установами, підприємствами оборонно-промислового комплексу та ремонтними організаціями тощо [7].

25 січня 2011 р. Україна та Туреччина підписали Спільну декларацію, яка передбачала створення Стратегічної ради високого рівня між двома країнами.

Цей документ закріпив особливий характер відносин між державами, визначивши їх як стратегічне партнерство та заснувавши головний інституційний механізм для його впровадження [31].

До 2014 р. співпраця між Україною та Туреччиною у військово-технічній сфері була епізодичною. Проте військова агресія Російської Федерації проти України в 2014 р. та подальші російські дії, спрямовані на підготовку до бойових дій, призвели до активізації та зміцнення взаємодії між країнами в цій сфері. У 2017-2018 рр. між Україною та Туреччиною почали втілюватися конкретні проєкти, зокрема: постачання українських комплексів активного захисту та керованих ракет «Конус» від КБ «Луч» для модернізації більше 160 турецьких танків Т-60 ТМ; поставки радіостанцій захищеного зв'язку для Збройних Сил України від турецької компанії «Aselsan»; продаж Україні ударних безпілотників Bayraktar TB2 виробництва компанії «Baykar Marina» з комплектом міні-бомб МАМ-Л від Roketsan; закупівля телевізійних камер Eye Lr S у турецької компанії «Aselsan» для встановлення на українських протитанкових ракетних комплексах «Стугна-П» [47, с. 79].

27 серпня 2019 р., під час візиту президента України Володимира Зеленського до Туреччини, була підписана угода, яка передбачала створення спільного підприємства «Black Sea Shield» у рамках співпраці між двома провідними регіональними оборонними компаніями BAYKAR Tech та «Укрспецекспорт». Основна діяльність цього підприємства зосереджена на розробці турбінних двигунів, створенні різних видів керованих боєприпасів і сучасних ракетних систем, а також на спільній роботі з удосконалення систем електронної боротьби [98].

У листопаді 2021 р. була ратифікована Рамкова військова угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туреччини, що суттєво розширила військове співробітництво між обома країнами. Згідно з цією угодою, передбачені напрями співпраці включають військову підготовку та освіту, оборонну промисловість, обмін військовими секретними даними, картографію, гідрографію та інші сфери [12].

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, співпраця між Києвом та Анкарою досягла нового рівня, відзначаючись активізацією та поглибленням двосторонніх відносин у військовій сфері. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI), військові витрати Туреччини та України за останнє десятиліття становили до 4% від їх ВВП, але з початком війни в Україні ці витрати збільшилися до 33,6% [101].

Аналіз динаміки імпорту та експорту озброєння між Туреччиною та Україною виявляє тенденцію до зменшення імпорту зброї Туреччиною при одночасному зростанні її експорту, що стало можливим завдяки впровадженню виробничих циклів повного замкнутого процесу.

Водночас Україна демонструє значне збільшення імпорту озброєння та зниження експорту, що зумовлено війною. Якщо для Туреччини обсяги імпорту залишались стабільними протягом аналізованого періоду, то в Україні, починаючи з кінця 2021 р., спостерігається різке зростання цих показників.

Що стосується експорту, з 2021 р. Україна поступово скорочує свої поставки на зовнішні ринки, тоді як у Туреччині відбуваються певні коливання, на тлі загальної стабільної тенденції.

Сьогодні українські підприємства співпрацюють з Туреччиною в таких напрямках, як постачання різноманітних запчастин і комплектуючих до озброєння та військової техніки, проведення капітального ремонту вертольотів типу Мі-17, їхніх вузлів, агрегатів і обладнання, а також підвищення кваліфікації фахівців. Також відбуваються постачання комплектуючих і обладнання для оснащення бойових модулів турецького виробництва керованими ракетами, виготовлення і постачання турбогвинтових двигунів, а також виробництво систем активного захисту.

Українська сторона активно співпрацює з такими турецькими компаніями, як «Aselsan», «Roketsan», «Havelsan», «МКЕК», «Delta Defense», «Baykar Makina» та іншими [45].

Отже, Туреччина відіграє ключову роль у зміцненні обороноздатності України завдяки постачанню турецького озброєння, що особливо важливо під час війни. Прагнучи підтримати Україну в її захисті від російської агресії, Туреччина надала такі системи, як Bayraktar TB2 SİHA, BMC KİRPİ, QCB Heavy Machine Gun та інше оборонне обладнання [109]. Згідно з даними глобальної платформи Statista, станом на вересень 2023 р. Туреччина передала Україні 50 бронетранспортерів типу BMC Kırpi AUV [105].

Крім того, Туреччина з початку війни надає Україні військову амуніцію, боєприпаси, товари подвійного призначення та техніку для потреб Збройних сил, роблячи це неофіційно і без публічного розголосу деталей такої допомоги. Одним із ключових напрямків військово-технічної співпраці між країнами є постачання українських двигунів для турецьких літальних апаратів, зокрема авіаційних та ракетних. Наприклад, Turkish Aerospace Industries (TAI), яка розробляє в Туреччині важкий ударний гелікоптер T929, також відомий як Atak II, уклала угоду з українською компанією «Мотор-Січ» на постачання турбовальних двигунів для цього гелікоптера [107]. Крім того, «Мотор-Січ» постачає турбогвинтові двигуни MC-500 для ударних безпілотників Bayraktar Akıncı.

Українське державне підприємство «Івченко-Прогрес» постачає турецькій оборонній компанії Baykar реактивні двигуни AI-25TLT та AI-322F для бойового безпілотника Bayraktar KIZILELMA [102]. Турецький безпілотник-невидимка ANKA-3, створений державною компанією Turkish Aerospace Industries, також оснащений двигуном AI-322 від «Івченко-Прогрес». Варто зазначити, що Anka – це серія безпілотників, розроблених Turkish Aerospace Industries (TAI), які оснащені засобами для боротьби з протиповітряною обороною. Їхнє стандартне озброєння включає вісім керованих протитанкових ракет Roketsan Cirit або чотири керовані авіабомби MAM-L з лазерним наведенням [75].

Україна також надає технічну підтримку турецьким компаніям у рамках проєкту зі створення двигуна для турецького національного бойового літака

КААН. КААН (TF-X) – це проєкт винищувача п'ятого покоління, який розробляється державною аерокосмічною компанією Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TUSAŞ) для заміни винищувачів F-16. Офіційний початок його розробки відбувся в серпні 2016 р. [110]. Окремо варто відзначити міжнародну авіаційну виставку Teknofest 2023, що пройшла в Стамбулі. Під час цієї виставки Україна уклала три нові контракти з турецьким виробником безпілотників Baykar, що ще більше зміцнило стратегічне партнерство між двома країнами.

Особливу увагу слід приділити інвестиціям Туреччини у військово-промислому інфраструктуру України. 3 лютого 2022 р. була підписана Рамкова угода між урядами України та Туреччини щодо співпраці у сфері високих технологій, а також авіаційної та космічної галузей [13].

Згідно з цією угодою, компанія Baykar Defence заснує дочірнє підприємство в Україні, яке займатиметься реалізацією проєкту будівництва заводу для виробництва безпілотників сімейства Bayraktar, а також створенням сервісних центрів для їх обслуговування та модернізації. Наразі будівництво заводу вже розпочато, і планується його завершення наприкінці 2024 р. Загальна сума інвестицій у ці проєкти складе 100 млн. доларів США.

Українсько-турецька військово-технічна співпраця продовжує розвиватися за різними напрямками. Одним із прикладів спільного проєкту є створення бойового модуля Serdar, який розробили турецька компанія «Aselsan» разом з українськими підприємствами, такими як ДККБ «Луч» та «Спецтехноекспорт». Турецька сторона відповідає за електронні системи модуля, тоді як Україна забезпечує постачання озброєння (протитанкові комплекси «Скіф») та системи наведення для них.

Крім того, між країнами реалізується проєкт будівництва військових кораблів, зокрема 4 корветів класу Ada. Один із них – «Гетьман Іван Мазепа» (F-211) – був спущений на воду 2 жовтня 2022 р. в Стамбулі. Решту трьох корветів планувалося будувати на ПАТ «Миколаївський суднобудівний завод

«Океан» у Миколаєві, проте через війну питання щодо місця будівництва та обладнання залишається відкритим [111].

Варто зазначити, що українсько-турецька співпраця у сфері обороннопромислового комплексу останніми роками вийшла на перший план та вигідно вирізняється рівнем і перспективами виробничої кооперації. Розвитку двосторонніх відносин сприятиме й подальша реалізація рамкової військової угоди між урядами України та Туреччини (підписано 16 жовтня 2020 р. та ратифіковано Верховною Радою 18 листопада 2021 р.), яка відкриває нові можливості для військової та військово-технічної співпраці між країнами за понад 21 напрямом, зокрема у сфері оборонної промисловості [12].

Отже, у рамках даного пункту було проаналізовано стан і тенденції співпраці між Україною та Туреччиною у військово-технічній та оборонно-промисловій сферах, що виявилось особливо актуальним у світлі останніх подій. Активізація цієї співпраці в останні роки стала результатом зростання потреби в забезпеченні обороноздатності України у контексті війни. Військово-технічна співпраця між державами розширилася і охопила численні аспекти, включаючи постачання озброєння, спільні розробки технологій, а також обмін досвідом у галузі оборонної промисловості.

Одним з ключових елементів цієї співпраці є реалізація спільних проєктів, які включають як виробництво, так і модернізацію військової техніки. Наприклад, проєкт створення бойового модуля Serdar та будівництво корветів класу Ada демонструють поглиблену кооперацію між українськими та турецькими підприємствами. Важливим аспектом є також співпраця у розробці та постачанні авіаційних і ракетних двигунів, що підтверджує потенціал України в науково-технічній сфері.

Крім того, українські підприємства надають технічну підтримку турецьким компаніям, зокрема у рамках проєкту KAAN, що свідчить про взаємну вигоду та обмін знаннями. Ці зусилля сприяють зміцненню виробничих зв'язків та розвитку інноваційних технологій в обох країнах.

Важливо зазначити, що рамкова військова угода, підписана між урядами України та Туреччини, створює нові можливості для подальшої співпраці. Вона охоплює понад 21 напрям, включаючи питання оборонної промисловості, що є суттєвим кроком у зміцненні стратегічного партнерства між державами.

Таким чином, військово-технічна співпраця між Україною та Туреччиною не лише посилює обороноздатність України, але й відкриває нові горизонти для спільних технологічних розробок та виробництв. У умовах сучасних викликів важливість цієї співпраці зростає, створюючи можливості для ефективної взаємодії у сфері безпеки та оборони.

Висновки до розділу 2

Українсько-турецькі політичні відносини демонструють активне партнерство та підтримку, особливо в контексті російської агресії проти України. Туреччина, підтримуючи територіальну цілісність України, закрила Босфор і Дарданелли для російських військових суден, проголосувала за резолюції ООН проти РФ, і висловила готовність до гуманітарних ініціатив, як-от евакуація бійців «Азовсталі». Ці дії підтверджують важливу роль Туреччини у забезпеченні безпеки в регіоні та її прагнення до подальшого зміцнення співпраці з Україною, що вказує на перспективність цього політичного альянсу.

Посилення безпекової співпраці в Чорноморському регіоні є ключовим аспектом сучасної геополітики, з огляду на зростання загроз через російську агресію. Чорне море виступає стратегічною артерією для регіональних та глобальних економічних і військових інтересів, а його безпека залежить від ефективної співпраці прибережних держав та міжнародних організацій. Важливу роль у цьому процесі відіграє Туреччина, яка активно підтримує Україну, реалізує свої міжнародні зобов'язання, зокрема в рамках Конвенції Монтре, та виступає за стабільність і мир у регіоні. Залучення ширшого кола

партнерів, зокрема НАТО та ЄС, може значно посилити безпекову архітектуру в регіоні, спрямовану на нейтралізацію дестабілізаційних впливів і забезпечення стабільної навігації та торгівлі.

Основними напрямками співпраці між Україною та Туреччиною у військово-технічній та оборонно-промисловій сферах є спільні проекти, такі як створення бойового модуля Serdar та будівництво корветів класу Ada, а також постачання українських двигунів для турецьких літальних апаратів. Рамкова військова угода між країнами відкриває нові можливості для розвитку двосторонніх відносин, зокрема в оборонній промисловості. Таким чином, військово-технічна співпраця не лише зміцнює обороноздатність України, а й сприяє розвитку інноваційних технологій та виробничих зв'язків між державами.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ПЕРСПЕКТИВИ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1 Основні виклики та перспективи у турецько-українських відносинах в умовах широкомасштабного російського вторгнення

Незважаючи на те, що Туреччина активно підтримує територіальну цілісність і суверенітет України, політичне співробітництво між цими двома державами має свої складнощі. Туреччина виступає однією з небагатьох країн антипутінської коаліції, яка не приєдналася до антиросійських санкцій, що викликало певні питання в міжнародному контексті. Це становище викликане тим, що країна намагається підтримувати баланс між своїми стратегічними інтересами та зовнішньою політикою.

Зокрема, Туреччина відмовилася задовольнити прохання Сполучених Штатів Америки про постачання зенітних ракетних систем С-400, незважаючи на те, що сама раніше закупила ці системи у Росії в рамках укладеного контракту в 2017 р. Цей крок став значним каменем спотикання у відносинах між Туреччиною та США, оскільки постачання російських систем призвело до серйозних наслідків. У відповідь на закупівлю С-400 США виключили Туреччину з програми виробництва сучасних винищувачів F-35. Це рішення не лише завдало удару по оборонній промисловості Туреччини, але й спровокувало введення санкцій проти Управління оборонної промисловості Туреччини, а також проти кількох високопосадовців, що ще більше ускладнило ситуацію в регіоні [37].

Анкара займає активну роль «посередника» у процесі вирішення питання збройної агресії Росії проти України. Цю роль Туреччина продемонструвала під час Стамбульських переговорів, які відбулися 29-30 березня 2022 р., між українською та російською делегаціями. На цих переговорах було висунуто ініціативу щодо розв'язання війни шляхом підписання нового гарантійного

договору. Однак, важливим аспектом цієї пропозиції було встановлення нейтрального статусу України, що передбачало автоматичне згорання її інтеграційного курсу до Північноатлантичного альянсу.

Крім того, в якості гарантів безпеки виступали не лише Туреччина, Велика Британія, США та Італія, але й Російська Федерація. Такий підхід, безумовно, викликав значний резонанс в українському суспільстві, адже багато хто сприйняв це як компроміс, який може загрожувати незалежності та суверенітету України. На сьогоднішній день переговорні процеси між Україною та Росією фактично призупинені, що ставить під сумнів подальші шанси на мирне врегулювання. Таким чином, позиція Туреччини як посередника у даному контексті залишається неоднозначною, адже вона викликає як сподівання, так і занепокоєння в українському суспільстві.

Туреччина виступає посередником між Києвом та Москвою, оскільки для неї є стратегічно не вигідним розривати зв'язки як з Україною, так і з Росією. Росія є важливим економічним і торговим партнером для Турецької Республіки, з якою вона підтримує тісні зв'язки в різних секторах [64].

Турецька економіка значною мірою залежить від імпорту російської нафти, що забезпечує енергетичну безпеку країни. Крім того, Росія входить до числа провідних експортерів зерна, що робить її ключовим гравцем у забезпеченні продовольчих потреб Туреччини. На фоні триваючої війни в Україні, яка призвела до значних руйнувань сільськогосподарської інфраструктури, Україна не в змозі задовольнити продовольчий попит Туреччини, що ще більше ускладнює ситуацію [52].

Туреччина залишається значно залежною від російських енергоносіїв, зокрема газу. У 2013 р. частка російського газу на турецькому ринку перевищила 57%, що підкреслює глибокі економічні зв'язки між двома країнами. Ця залежність стала особливо відчутною, коли в 2014 р., після інциденту, внаслідок якого сили протиповітряної оборони Туреччини збили російський винищувач, країна опинилася на межі енергетичної кризи. Цей

випадок міг мати серйозні наслідки для турецько-російських відносин, проте Анкара змогла знайти способи для подальшого співробітництва [73].

В останні роки Туреччина почала поступово зменшувати свою залежність від російського газу, диверсифікуючи постачання, зокрема імпортуючи блакитне паливо від свого військового союзника – Азербайджану. Це свідчить про прагнення Туреччини зміцнити енергетичну безпеку та зменшити ризики, пов'язані з зовнішньою політикою.

Водночас, турецька економіка залишається вразливою до змін у туристичній сфері, особливо залежно від туристів з Росії. У 2021 р. Туреччину відвідали майже 5 млн. росіян, що підкреслює важливість цього сегмента для економіки країни. Таким чином, Туреччина намагається знайти баланс у своїх зовнішніх відносинах, зберігаючи вигідні економічні зв'язки з Росією, але водночас шукаючи альтернативи для зменшення залежності від її ресурсів.

Туреччина є популярним курортом для російських туристів, що робить цю країну привабливим напрямком для відпочинку. Турецька влада активно заохочує витрати російських туристів, оскільки це приносить значні прибутки в економіку. Для Анкари важливо зберегти ці відносини, адже розрив із Росією може призвести до серйозних економічних наслідків, включаючи загрозу колапсу туристичної індустрії, яка вже постраждала під час пандемії COVID-19.

Крім того, Туреччина є однією з небагатьох країн, яка не закрила свій повітряний простір для російських авіакомпаній, на відміну від багатьох країн Європейського Союзу та США. Це рішення дозволяє Росії обійти суворі економічні санкції, які були накладені на неї, намагаючись фінансувати свою військову машину. Таким чином, Туреччина відіграє важливу роль у збереженні певних економічних зв'язків з Росією, що має як позитивні, так і негативні наслідки для її власної економіки та міжнародного іміджу. Ця ситуація підкреслює складність зовнішньої політики Туреччини,

яка намагається знайти баланс між економічними інтересами та геополітичними викликами [44].

Отже, в умовах триваючої російської агресії проти України, турецько-українські відносини перебувають на перехресті викликів і можливостей, які визначають їх подальший розвиток. Ця ситуація потребує глибокого аналізу, оскільки вона має як стратегічне, так і економічне значення для обох країн.

Перспективи розвитку турецько-українських відносин можуть бути визначені через призму геополітичних змін та потреби обох країн. Туреччина, будучи одним з небагатьох посередників у конфлікті, має можливість грати роль у мирних переговорах. Стамбульські переговори 2022 р. продемонстрували спроби знайти компроміс, однак пропозиції щодо нейтрального статусу України викликали резонанс у суспільстві і потребують подальшого аналізу.

Крім того, Україна може розглядати Туреччину як важливого партнера у контексті військового співробітництва. Військові поставки, зокрема безпілотників, свідчать про наявність спільних інтересів у зміцненні обороноздатності України. Таким чином, співпраця може стати не лише економічним, але й стратегічним елементом у боротьбі з агресією Росії.

Не можливо й не зазначити про допомогу Турецької Республіки для України під час повномасштабного російського вторгнення (додаток Г). Згідно з даними Кільського інституту світової економіки, частка допомоги Туреччини Україні з січня 2022 по січень 2024 рр. становила 1,89% від загальної суми, отриманої Україною від зовнішніх партнерів, яка перевищила 255 млрд. євро за період з 24 січня 2022 по 15 січня 2024 рр. Аналізуючи структуру допомоги з Туреччини, варто зазначити, що більшість витрат були спрямовані на забезпечення прихистку для тимчасово переміщених осіб. Таким чином, можна зробити висновок, що пряма фінансова та військова допомога від Туреччини не надходила, проте гуманітарна підтримка мала місце.

Серед важливих напрямків співпраці за участі Туреччини варто відзначити її роль у реалізації Чорноморської зернової ініціативи, яка дозволила створити «зерновий коридор» та забезпечити експорт майже 33 млн. тонн агропродукції з України до 45 країн [90].

Також важливим є внесок Туреччини у процес обміну полоненими між Україною та Росією. Як посередник, Туреччина сприяла екстрадиції бійців полку «Азов» із заводу «Азовсталь» і допомогла звільнити українських громадян із російського полону. Крім того, Туреччина надає тимчасовий прихисток українським дітям, які стали жертвами війни [85].

Туреччина суттєво підтримала Україну в умовах збройної агресії з боку Росії, проте при цьому зберігає акцент на власних національних інтересах. Країна виступає в ролі «посередника» у вирішенні війни між Росією та Україною, адже розрив відносин з обома сторонами був би для неї не вигідним. Туреччина залежить від транзиту російської нафти, зернових культур, а також від потоків туристів [36]. У цьому контексті, Туреччина проводить свою власну «гру», прагнучи зміцнити свої позиції на міжнародній арені.

Туреччина продемонструвала неоднозначну позицію щодо санкцій, викладених на Росію. Анкара відмовилася приєднатися до антиросійських санкцій та навіть Москві їх обійти. Також, західна електроніка продовжує надходити до Росії через Туреччину, а турецькі порти приймають російські судна, які підпадають під міжнародні санкції [93].

Намагання Анкари підтримувати збалансовані відносини з обома країнами створює додаткові ризики для України, крім максимізації власної вигоди, Туреччина може завдати шкоди українським національним інтересам у галузі безпеки або проігнорувати їх.

Попри прагнення Туреччини до балансування, в останні роки країна активно нарощує співпрацю з Україною у військово-технічній та оборонній сферах. Це свідчить про намір Анкари зменшити військовий та іміджевий вплив Росії, одночасно мінімізуючи безпекові та економічні ризики для себе.

Такі дії дозволяють Туреччині зміцнити свій дипломатичний авторитет і отримати економічні вигоди від анти-російських санкцій [100].

Узагальнюючи, можна зазначити, що співпраця між Україною та Туреччиною продовжує активно розвиватися, особливо з початком повномасштабної війни з Росією. Ця взаємодія має значний потенціал для подальшого зростання, зокрема через поглиблення військово-технічного співробітництва, наприклад, у серійному виробництві безпілотних літальних апаратів. Оскільки Туреччина має потужності для реконструкції та відновлення Військово-морських сил України, цей напрямок варто вважати пріоритетним у контексті післявоєнного відновлення країни. Крім того, враховуючи великий потенціал у сфері двигунів, доцільно встановити довготривалі та взаємовигідні умови співпраці між двома державами.

Туреччина підтримує відносини як з Росією, так і з Україною та висловлює готовність сприяти мирним переговорам, заявив президент Реджеп Таїп Ердоган. «Ми відкриті до відновлення перемовин для досягнення миру, як це вже було зроблено в Стамбулі», – зазначив Ердоган під час звернення до учасників саміту країн Південно-Східної Європи. У цьому заході також брав участь президент України Володимир Зеленський [24].

1 березня 2022 р. в Туреччину прибув міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров, щоб обговорити з турецькою владою питання війни в Україні. Уряд Туреччини підкреслює, що не визнає російську анексію Кримського півострова, а також є учасником Кримської платформи. Туреччина підтримала резолюції ООН щодо України і надає гуманітарну допомогу цій країні [38].

Координатор питань України у Міністерстві закордонних справ Туреччини Ягмур Ахмет Гюльдере під час дискусії в аналітичному центрі Атлантична Рада у Вашингтоні підкреслив, що Туреччина планує зберігати нейтралітет і готова брати участь у дипломатичних зусиллях. Він зазначив, що країна готова сприяти переговорам між Україною та Росією для

досягнення миру. «Коли будуть створені належні умови для дипломатії, ми будемо готові продовжувати наш внесок у пошук справедливого вирішення ситуації,» – зазначив Гюльдере.

Позиція Туреччини щодо Криму залишається незмінною з 2014 р. Вона не визнає незаконну анексію Криму Росією і послідовно підтримує Україну. Вже у 2014 р. Туреччина була однією з небагатьох країн, які закликали до більш активного залучення західних партнерів і до необхідності адекватної реакції з боку Заходу на агресію. Турецькі представники неодноразово зазначали, що в 2008 р., під час часткової окупації Грузії, а також у 2014-му, коли відбулася анексія Криму, реакція міжнародної спільноти була недостатньою.

Після початку повномасштабного вторгнення в 2022 р. Анкара ще раз підтвердила свою підтримку територіальної цілісності України, ставши спонсором багатьох резолюцій ООН. Таким чином, дипломатична підтримка України з боку Туреччини залишається стійкою, що свідчить про незмінність її позиції навіть в умовах зміни обставин.

Схоже, що нині існує менше ілюзій щодо можливості ведення ефективних дипломатичних переговорів з Росією та досягнення домовленостей із Путіним. Це не означає, що Туреччина відмовиться від своїх посередницьких зусиль – навпаки, вона продовжить пропонувати свої послуги. Наприклад, Ердоган заявив, що сторони повинні сісти за стіл переговорів. Турецькі представники підтверджують готовність країни виступити в ролі медіатора або фасилітатора переговорів. Проте разом із цими заявами є усвідомлення того, що в нинішніх умовах домовитися з Росією неможливо, оскільки для цього просто немає належних передумов.

Туреччина підкреслює, що вона не має наміру писати мирний договір між Росією та Україною – це питання, яке повинні вирішувати саме ці дві країни, визначаючи, коли і на яких умовах вони готові говорити про мир.

Анкара не прагне взяти на себе традиційну роль посередника, що створює власний документ або бачення мирної угоди, намагаючись узгодити позиції

сторін відповідно до цього. Замість цього Туреччина виступає як фасилітатор переговорів, готова надати платформу, наприклад, у Стамбулі або в будь-якому іншому місті країни, коли Україна і Росія вирішать сісти за стіл переговорів і матимуть про що говорити. Проте, важливо, що Анкара завжди акцентує увагу на необхідності досягнення справедливого миру, який буде прийнятним для України.

На думку експертів, потенціал Туреччини у цьому контексті залишається невикористаним. Країна могла б активніше залучатися до патрулювання, особливо західної частини Чорного моря.

Варто зазначити, що тристороння місія Болгарії, Румунії та Туреччини, створена для розмінування акваторії, може бути розширена до постійного патрулювання цієї частини моря. Крім того, Туреччина могла б активніше боротися з незаконною торгівлею українським зерном і вугіллям, які Росія вивозить з тимчасово окупованих територій України. Таким чином, Туреччина має реальні можливості для посилення своєї ролі у забезпеченні безпеки в регіоні.

Туреччина могла б активніше боротися з незаконною торгівлею українським зерном та вугіллям, які Росія вивозить з тимчасово окупованих територій України. Крім того, вона могла б розглянути можливість обмеження торгівлі товарами, особливо подвійного призначення, з Росією. Однак у Туреччини є свої вагомі причини для обережності в цій сфері.

По-перше, питання національної безпеки є ключовим. Туреччина намагається підтримувати контакт із Росією, щоб уникнути ескалації двосторонніх відносин. Існує певна недовіра до західних партнерів, адже Анкара не впевнена, що вони готові підтримати Туреччину у випадку прямого конфлікту з Росією.

По-друге, економічні інтереси також грають важливу роль. Туреччина імплементує значні закупівлі газу в Росії, а також активно веде бізнес з цією країною, включаючи будівництво атомної електростанції. Це свідчить про те, що стабільність і сила України також важливі для Туреччини, оскільки

сильна Україна може позитивно вплинути на регіональну безпеку та економічну ситуацію.

Однак ці чутливі моменти в позиції Туреччини призводять до того, що її підтримка Україні залишається обмеженою, не дозволяючи перейти на наступний рівень допомоги. Це створює складну ситуацію, де Туреччина намагається балансувати між своїми економічними інтересами та безпековими викликами, що ставить під сумнів її здатність діяти рішуче у підтримці України.

Раніше посол Сполучених Штатів у Туреччині, Джефф Лейк, опублікував статтю, в якій підкреслив посилення співпраці між Вашингтоном і Анкарою в контексті підтримки потреб Туреччини у боєприпасах. Він зазначив, що це призводить до збільшення допомоги Україні в її боротьбі проти російського вторгнення. Таким чином, Туреччина, надаючи боєприпаси, допомагає не лише Україні, а й Сполученим Штатам поповнити свої запаси.

Безумовно, це свідчить про підтримку Туреччини Україні. Поточні тенденції в турецько-американських відносинах є позитивними для України. Коли відносини Туреччини з партнерами по НАТО погіршуються, це часто веде до зближення з Росією, що негативно впливає на ситуацію в Україні. Нещодавнє призначення нового посла Туреччини в США, який є досвідченим дипломатом, також є позитивним знаком.

Варто згадати, що Туреччина свого часу розблокувала членство Швеції в НАТО в обмін на прогрес у питанні постачання F-16. Також країна приєдналася до європейської ініціативи European Skies Initiative, що стосується систем протиповітряної оборони. Ці кроки свідчать про зближення позицій Туреччини з західними країнами, що є дуже позитивним.

Зміцнення оборонної співпраці та виробництво зброї створюють ситуацію виграшу для всіх сторін: Сполучених Штатів, Туреччини та України. Хоча є певні нюанси, пов'язані з реакцією інших європейських країн, загалом це викликає оптимізм. Успіхи України лише зміцнять співпрацю між США і Туреччиною, що в свою чергу позитивно вплине на безпеку регіону [95].

Міністр закордонних справ Туреччини Хакан Фідан висловив позицію Анкари щодо війни в Україні, зазначивши, що країна не бажає участі Північноатлантичного альянсу в цьому конфлікті, але підтримує надання військової допомоги Києву. Фідан підкреслив, що між цими аспектами має зберігатися баланс, як з боку країн-членів НАТО, так і самої організації.

Під час зустрічі міністрів закордонних справ НАТО в Празі 31 травня він також попередив про ризик розширення конфлікту, що може призвести до серйозніших криз у регіоні. Туреччина, за словами Фідана, підтримує продовження військової допомоги Україні, що дозволяє їй стримувати російську агресію.

Ця позиція узгоджується з нещодавнім підтвердженням президента України Володимира Зеленського, який повідомив про отримання дозволу від США на обмежене використання американської зброї для ударів по території Росії, хоча подробиць він не розкрив. Таким чином, Туреччина продовжує активно підтримувати Україну в її боротьбі, зберігаючи при цьому певну дистанцію від безпосередньої участі НАТО у військових діях [78].

Таким чином, в умовах триваючої російської агресії проти України Туреччина відіграє важливу роль у підтримці українського народу та держави. З моменту початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. Анкара продемонструвала свою готовність діяти як активний учасник міжнародних зусиль, спрямованих на захист територіальної цілісності України.

З одного боку, Туреччина підтримує військову допомогу Україні, постачаючи боєприпаси та інші військові матеріали. Міністр закордонних справ Хакан Фідан підкреслив, що Анкара зацікавлена у забезпеченні балансу між відносинами з НАТО та підтримкою України. Туреччина не прагне до прямої участі НАТО у конфлікті, але акцентує на важливості продовження військової допомоги, що дозволяє Україні стримувати агресію з боку Росії.

Крім військової підтримки, Туреччина також виявляє готовність виступати в ролі посередника у мирних переговорах. Хоча Анкара не бере на себе відповідальність за укладення мирного договору, вона пропонує свої послуги у сприянні переговорам між Україною та Росією. Це свідчить про прагнення Туреччини до стабільності в регіоні та готовність підтримувати дипломатичні зусилля.

Туреччина намагається зберегти свої національні інтереси. Це стосується як економічних аспектів, так і питання безпеки. Туреччина імплементує значні закупівлі енергоресурсів з Росії та підтримує тісні економічні зв'язки, що ускладнює її позицію щодо розриву відносин з Москвою. Цей баланс між економічними інтересами та безпековими викликами підкреслює складність зовнішньої політики Туреччини.

Таким чином, підтримка Туреччини Україні у протидії російській агресії є багатогранною. Вона включає військову допомогу, дипломатичні зусилля та підтримку на міжнародній арені. Туреччина продовжує шукати способи зміцнити свої позиції в регіоні, одночасно підтримуючи Україну в її боротьбі за незалежність. В умовах глобальних змін і викликів, ця підтримка стає все більш важливою для забезпечення стабільності і безпеки не лише в Україні, але й у всьому регіоні.

3.2 Тенденції та перспективи подальшої підтримки Туреччиною України у російсько-українській війні

На сьогоднішній день стає абсолютно зрозумілим, що Туреччина є ключовим гравцем у регіоні, володіючи незалежною позицією та значними ресурсами. Особливо чітко це проявилось на початку повномасштабної російської агресії проти України у 2022 р. Незважаючи на те, що турецька позиція вважається нейтральною та зваженою, основна стратегія Анкари полягає у використанні протиріч між країнами для максимізації власних вигод. Водночас, Туреччина своїми діями чітко демонструє, що розглядає

Росію як свого стратегічного опонента, тоді як Україна виступає для неї головним союзником у протистоянні з Москвою.

Проукраїнська орієнтація Туреччини в стратегічній перспективі підтверджується численними військовими та гуманітарними поставками, які були надані турецькою владою, часто неформально або непублічно. Це підкреслює не лише бажання Туреччини підтримувати Україну в її боротьбі, а й свідчить про глибоке розуміння важливості стабільності в регіоні. Такі дії вказують на те, що Туреччина, незважаючи на складну геополітичну ситуацію, активно шукає шляхи для зміцнення своїх позицій, одночасно підтримуючи держави, які вважає своїми стратегічними партнерами. Ця динаміка вказує на те, що Туреччина не лише реагує на виклики, але й активно формує свою роль у міжнародній політиці, прагнучи досягти максимальної вигоди для себе та забезпечити безпеку своїх сусідів.

Зрозуміло, що після перемоги України геополітичний вплив Москви в регіоні значно зменшиться, а Туреччина стане лідером у питаннях регіональної політики. Однак, військовий вплив України зросте і перевищить довоєнні показники. У ситуації, коли чорноморський регіон залишатиметься невизначеним, Україна та Туреччина матимуть можливість створити нову систему балансу сил у своїх субрегіонах. Ця система базуватиметься на взаємовигідному партнерстві та багатогалузевій взаємопідтримці, що суттєво підвищить міжнародний вплив обох країн і зміцнить їхні інтереси в сфері національної безпеки.

Для реалізації такого стратегічного плану буде необхідною ретельно розроблена державна політика, яка передбачає глибоко інституціоналізовану практику тривалого міждержавного партнерства. Це включатиме розробку спільних ініціатив у різних сферах, таких як економіка, оборона, енергетика та гуманітарна допомога. Важливим аспектом стане створення механізмів для координації дій на міжнародній арені, що дозволить Україні та Туреччині ефективно реагувати на нові виклики. Тільки спільними зусиллями обидві

країни зможуть зміцнити свої позиції та забезпечити стабільність у регіоні, що стане важливим кроком у забезпеченні довгострокового миру та безпеки.

На даний момент українсько-турецькі відносини, хоч і стають все тіснішими та стратегічно глибшими, залишаються ситуативними та нестійкими через відсутність належної правової та інструментальної бази. Це означає, що немає спеціалізованих органів для координації взаємодії, довгострокових договорів або оформлених міжнаціональних союзів, що суттєво ускладнює співпрацю [63].

Раніше окреслений варіант співробітництва вимагає міцного фундаменту, що включатиме не лише юридичні аспекти, а й практичні зв'язки між країнами. Це може проявлятися у вигляді єдиних виробничих ланцюгів, товарообігу, спільної інфраструктури, військових пактів та інших форм інтеграції. Для досягнення такого рівня співпраці необхідно створити відповідні інституції, які б забезпечили систематичний моніторинг та управління спільними проектами, а також виробити механізми для вирішення потенційних конфліктів [63].

Крім того, важливим аспектом є активізація діалогу між урядами обох країн, що допоможе ідентифікувати та узгодити спільні інтереси. Це дозволить закласти основи для тривалих відносин, здатних витримати політичні та економічні виклики [63]. Отже, для зміцнення співпраці необхідно не лише розвивати спільні ініціативи, але й створити надійний правовий та інституційний каркас, що сприятиме стабільності і довговічності українсько-турецьких відносин.

Туреччина виявляє активний інтерес до відновлення України після війни. 18 серпня 2022 р. у Львові міністр інфраструктури України Олександр Кубраков та міністр торгівлі Туреччини Мехмет Муш підписали Меморандум про взаєморозуміння, який стосується відновлення інфраструктури [77]. Цей документ свідчить про готовність Анкари активно долучитися до відновлювальних робіт в Україні.

Турецький бізнес вже має позитивну репутацію у будівельному секторі, що створює підґрунтя для вагомого внеску в відновлення територій, які постраждали внаслідок бойових дій. Турецькі компанії відомі своєю здатністю реалізовувати масштабні проекти, застосовуючи сучасні технології та інноваційні рішення. Це може значно підвищити якість відбудови інфраструктури, включаючи дороги, мости, житлові комплекси та інші об'єкти, які постраждали в результаті війни [88].

Крім того, активна участь Туреччини в повоєнній відбудові України може зміцнити економічні зв'язки між двома країнами, що стане важливим кроком у розвитку двостороннього співробітництва. Взаємодія в рамках відновлення інфраструктури також відкриває можливості для створення нових робочих місць, залучення інвестицій та покращення життєвих умов для населення. Усе це підкреслює важливість партнерства між Україною та Туреччиною у контексті поствоєнного відновлення та розвитку [76].

Проте викликає занепокоєння зростання антизахідних настроїв у Туреччині, які можуть впливати на сприйняття ролі Росії на міжнародній арені. Це, у свою чергу, позначається на оцінці російської агресії проти України серед турецького населення. Хоча загалом турецьке суспільство демонструє позитивне ставлення до України і висловлює співчуття нашій державі, соціологічні опитування, проведені на початку квітня цього року, показали певні суперечності в думках [69].

Зокрема, лише 34% опитаних вважають Росію відповідальною за розв'язання російсько-української війни, тоді як 48% покладають провину на Сполучені Штати Америки [78]. Це свідчить про те, що в Туреччині існує певна частина суспільства, яка сприймає події в Україні через призму глобальної політики та суперечностей між великими державами, вважаючи Захід, а зокрема США, частиною проблеми.

Цей аспект може ускладнити співпрацю між Україною та Туреччиною, адже негативні настрої можуть впливати на політичні рішення та громадську думку в Туреччині. Для зміцнення відносин важливо не лише продовжувати

дипломатичні зусилля, але й вести активну інформаційну політику, щоб формувати більш точне розуміння ситуації в Україні та її контексту на міжнародній арені. Це допоможе Україні краще позиціонуватися в очах турецького суспільства та сприятиме більшій підтримці з боку Туреччини у боротьбі проти агресії. Опитування громадської думки, проведене у вересні цього року, показало, що 52% турків підтримують політику нейтралітету в російсько-українській війні, тоді як 27,7% респондентів вважають, що Туреччина повинна підтримувати Україну [79].

Важливо зазначити, що правляча Партія справедливості та розвитку (ПСР) активно використовує критику Заходу як частину своєї політичної стратегії. Можна очікувати загострення антизахідної риторики з боку турецьких посадовців, що має на меті мобілізувати їхній електорат. Це може створити додаткові виклики для України. Така позиція відкриває широкі можливості для поширення російської пропаганди та проросійських наративів у Туреччині, що підтримує інтереси України. В умовах, коли багато турків вважають, що їхня країна повинна залишатися нейтральною, важливо вести активну інформацію для покращення розуміння ситуації в Україні.

Україні необхідно посилити свої дипломатичні зусилля, щоб протидіяти російському пропагандистському впливу і сприяти формуванню більш позитивного іміджу серед турецького населення. Цей підхід може суттєво вплинути на відносини між Україною та Туреччиною.

Щодо перспективних напрямів співпраці між Україною та Туреччиною, варто особливо звернути увагу на рекреаційну сферу. В цьому контексті важливим кроком могли б стати переговори про надання в довгострокову концесію Туреччині курортів, розташованих на території Автономної Республіки Крим [65].

Такий підхід не лише сприятиме залученню інвестицій з Туреччини, але й надасть можливість використати її успішний досвід у створенні та розвитку курортних зон. Туреччина вже має вражаючі результати в галузі туризму, і

цей досвід міг би стати цінним активом для відновлення курортного потенціалу Криму.

Враховуючи потреби економічного розвитку Автономної Республіки Крим після повернення під юрисдикцію України, такі дії сприятимуть забезпеченню стабільності та створенню нових робочих місць. Рекреаційна інфраструктура, що буде модернізована за допомогою турецьких інвестицій, могла б стати важливим фактором для залучення туристів не лише з України, а й з інших країн. Це допоможе не лише відновити економіку регіону, але й сприяти зміцненню зв'язків між Україною та Туреччиною в контексті розвитку туризму та взаємної вигоди [65].

Перспективним напрямом для подальшого розширення двосторонньої співпраці між Україною та Туреччиною є підтримка з боку Анкари у створенні та розвитку індустріальних парків в Україні. Туреччина має значний досвід у цій сфері, що може стати основою для успішної реалізації подібних проектів в Україні.

Протягом останніх 20 років у Туреччині було відкрито 358 промислових об'єктів, у яких працює близько 7 тис. компаній і задіяно 2,5 млн. працівників [52]. Це свідчить про ефективність моделі індустріальних парків, яка сприяє не лише розвитку підприємництва, але й створенню нових робочих місць та залученню інвестицій.

Крім того, Туреччина успішно реалізувала проекти створення індустріальних парків у понад 12 країнах, серед яких Болгарія, Угорщина, Азербайджан, Узбекистан, Румунія, Саудівська Аравія та Іран. Цей міжнародний досвід може бути використаний для адаптації концепцій індустріальних парків до українських умов, враховуючи потреби місцевого бізнесу та економічні реалії [65].

Співпраця з Туреччиною у цій галузі могла б не лише сприяти економічному зростанню в Україні, але й зміцнити зв'язки між країнами, створюючи нові можливості для інвесторів та підприємців. Це стане важливим кроком на шляху до модернізації промислового сектору України та

залучення нових технологій і інновацій, що, в свою чергу, підвищить конкурентоспроможність української економіки на міжнародній арені [53].

В інтересах України важливо продовжувати співпрацю з Туреччиною у гуманітарній сфері, оскільки це може суттєво полегшити ситуацію для українських громадян, які постраждали від війни. З моменту початку агресії 24 лютого, близько 420 тис. українців виїхали до Туреччини, а на сьогодні на її території проживає приблизно 40-50 тис. наших співвітчизників [42].

Однак, враховуючи велику кількість біженців із Сирії, Туреччина не змогла надати серйозну фінансову підтримку українським біженцям, що створює додаткові труднощі. Незважаючи на це, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Туреччині Василь Боднар повідомив, що майже тисячу українських дітей-сиріт із Дніпропетровської області було розміщено в одному з південних регіонів Туреччини. Це свідчить про активні зусилля, які вживаються для забезпечення безпеки та благополуччя найуразливіших категорій населення.

Турецька влада, разом із міжнародними організаціями та неурядовими структурами, мобілізувала значну допомогу для підтримки українських біженців. Важливо, щоб ця співпраця продовжувалася і розвивалася, адже спільні зусилля можуть не лише забезпечити допомогу для українців, але й зміцнити зв'язки між країнами. Залучення ресурсів і досвіду Туреччини у гуманітарній сфері, разом із активізацією міжнародних партнерів, може допомогти Україні у подоланні наслідків війни і створити умови для швидшої адаптації біженців на новому місці. Це також сприятиме побудові довгострокових відносин між Україною та Туреччиною у гуманітарній і соціально-економічній сферах.

В Україні активно діють численні волонтерські групи, зокрема серед української діаспори, які докладають значних зусиль для підтримки країни в умовах війни. Особливо вражаючою була солідарність турецького суспільства на початку війни. Лише Посольство України в Туреччині, разом із консульськими установами та українською громадою, організували збір

понад 170 фур гуманітарної допомоги. Турецька держава, в свою чергу, через Турецький Червоний Півмісяць забезпечила майже таку ж кількість допомоги, що свідчить про потужну підтримку з боку Туреччини.

Крім гуманітарної допомоги, важливим аспектом співпраці між Україною та Туреччиною є посередництво Анкари у вирішенні критичних питань, таких як обмін полонених. Також актуальним залишається продовження дії зернової угоди, особливо в контексті російських погроз щодо виходу з цієї «зернової ініціативи». Співпраця в цих напрямках може суттєво вплинути на стабільність не лише в Україні, а й у всьому регіоні, забезпечуючи продовольчу безпеку та гуманітарну підтримку.

Таким чином, підтримка з боку Туреччини має важливе значення для України, оскільки вона не тільки допомагає у подоланні наслідків війни, але й сприяє зміцненню двосторонніх відносин. Це створює умови для подальшої співпраці в різних сферах, що є важливим етапом у відновленні країни та забезпеченні її безпеки в умовах триваючої війни.

Також слід згадати, що Україна зіткнулася з серйозними труднощами у експорті продовольства морським шляхом через блокування акваторії Чорного моря Росією. Згідно з даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), на початку травня близько 25 млн. тонн зерна залишилися заблокованими в Україні, тоді як президент Володимир Зеленський оцінював цю кількість у 22 млн. тонн [32].

Ця ситуація викликала глобальне зростання цін на продовольство, адже Україна є одним з основних експортерів пшениці, кукурудзи, олії та інших аграрних продуктів. Відповідно до інформації Міністерства сільськогосподарства США, світові ціни на пшеницю зросли на понад 60% [106]. Найбільше це вдарило по країнах Африки та Азії, які традиційно закупували українську продукцію, що ставить під загрозу їх продовольчу безпеку.

Ця криза не лише підвищила ціни на базові продукти харчування, але й викликала занепокоєння серед постачальників. Країни, що покладалися на

українські аграрні поставки, опинилися у складній ситуації, шукаючи альтернативні джерела продовольства. Наслідки блокади можуть мати тривалий вплив на світову економіку, оскільки зростання цін на продовольство призводить до збільшення соціальної напруженості в країнах, які вже страждають від бідності та нестачі ресурсів. Тому важливо знайти шляхи для розблокування українського експорту, щоб забезпечити стабільність не лише в Україні, але й у всьому світі.

Для подолання світової продовольчої кризи Україна розпочала переговори з Туреччиною та Організацією Об'єднаних Націй щодо розблокування своїх морських портів та експорту зерна. Паралельно країна намагається постачати зерно на світовий ринок за допомогою вантажівок, залізничного та річкового транспорту, хоча ці можливості залишаються значно обмеженими через триваючу війну. Зокрема, в Анкарі було анонсовано створення моніторингової групи, до складу якої увійдуть представники України, ООН, Туреччини та Росії. Основна мета цієї групи полягала у вирішенні питань, що стосуються розблокування портів, створення «зернового коридору» та безпечного вивезення українського зерна. Після кількох місяців інтенсивних переговорів, 13 липня 2022 р. у Стамбулі вперше зібралися делегації з чотирьох сторін: України, Туреччини, ООН і Росії [81]. 22 липня ці сторони схвалили план, що передбачав розблокування трьох ключових портів на Чорному морі – Одеського, Чорноморського та Південного, які у 2021 р. забезпечували 70% товарообігу України [3]. Підписання угоди про відновлення безпечного експорту українських зернових через ці порти стало важливим кроком у забезпеченні продовольчої безпеки не лише для України, а й для багатьох інших країн.

Цю домовленість вдалося досягти завдяки активній ролі Генерального секретаря ООН та зусиллям Туреччини, яка виступила в якості посередника. Це підкреслює важливість міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних криз, а також роль Туреччини як стратегічного партнера в питаннях безпеки та продовольства. Задоволення потреб світового ринку у

зерні є ключовим елементом стабілізації ситуації, і такі ініціативи сприяють зменшенню негативних наслідків, що виникають внаслідок блокади українських портів.

Українська сторона уклала угоду з Туреччиною та Організацією Об'єднаних Націй, яка включає зобов'язання всіх учасників щодо забезпечення безпечного функціонування експортних маршрутів у Чорному морі. Паралельний документ підписали також Туреччина, ООН та Росія. Ця угода, відома як «Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів», визначає ключові аспекти безпеки для судноплавства в регіоні. Зокрема, Російська Федерація зобов'язалася утримуватися від атак на цивільні судна, що курсуватимуть через спеціально визначений коридор, а також на три зазначені порти – Одеський, Чорноморський і Південний.

Варто зазначити, що розмінування українських портів не планувалося після підписання «зернової угоди». Замість цього для проходу суден використовувалися безпечні шляхи, що забезпечили безпечність вантажів і знизили ризики для екіпажів.

Ця угода мала важливе значення не лише для України, але й для світової продовольчої безпеки, оскільки вона дозволяла відновити експорт українського зерна, яке є важливим ресурсом для багатьох країн, особливо в Африці та Азії. Співпраця між Україною, Туреччиною та ООН у цій сфері стала основою для подальшого розвитку відносин і сприятиме стабільності в Чорному морі. Цей крок був важливим сигналом для міжнародної спільноти про готовність до співпраці в умовах глобальних викликів, пов'язаних з продовольчою безпекою.

Під егідою Організації Об'єднаних Націй у Стамбулі було створено спільний координаційний центр, до складу якого увійшли представники України, Туреччини, ООН і Росії. Цей центр надав гарантії безпечного пересування суден, які виходили з українських портів. Для забезпечення дотримання укладених домовленостей в Туреччині створили інспекційні

групи, що склалися з представників усіх сторін [82]. Ці групи виконували важливу функцію перевірки вантажів і персоналу, які прямували до українських портів або виходили з них, що підвищував рівень безпеки в процесі транспортування.

Угода, що була підписана, мала термін дії 120 днів з моменту її підписання і може бути продовжена на такий же період, якщо жодна зі сторін не повідомить про намір припинити її дію. Це дало змогу забезпечити стабільність у перевезенні зерна та інших товарів, що мало критично важливе значення для глобальної продовольчої безпеки.

Таким чином, створення координаційного центру та інспекційних груп є важливими кроками у напрямку відновлення експортних можливостей України, які були заблоковані через військові дії. Співпраця між усіма учасниками цього процесу також свідчить про готовність до конструктивного діалогу, що може сприяти подальшому розвитку відносин у регіоні і за його межами. Залучення міжнародних партнерів, зокрема ООН, до цього процесу підкреслює важливість колективних зусиль у подоланні глобальних викликів, пов'язаних із продовольчою безпекою та стабільністю в Чорному морі [83].

Проте, починаючи з 14 жовтня 2022 р., російські інспектори Спільного координаційного центру в Стамбулі почали суттєво затримувати процес перевірки суден, які прямують до українських портів для завантаження зерном, або вже мають вантаж і вирушають до своїх кінцевих пунктів призначення. Це призвело до значних затримок, і станом на 24 жовтня понад 165 суден опинилися в черзі біля протоки Босфор, при цьому їхня кількість щодня зростала [3].

29 жовтня Росія оголосила про призупинення своєї участі в реалізації «зернової угоди», використавши як привід атаку дронів на Севастопольську бухту, що сталася того ж дня [59]. Президент України Володимир Зеленський прокоментував цю ситуацію, зазначивши, що рішення Росії про призупинення участі у «зерновій угоді» було очікуваним, оскільки Москва

почала активніше загострювати продовольчу кризу ще з вересня поточного року.

Таке загострення ситуації свідчить про те, що Росія використовує продовольчу кризу як інструмент тиску на міжнародну спільноту та Україну. Затримки у перевірці суден суттєво ускладнюють експорт українського зерна, що вже має серйозні наслідки для глобального продовольчого ринку. В умовах, коли продовольча безпека стала питанням першої важливості, подібні дії лише поглиблюють гуманітарні проблеми у багатьох країнах, які залежать від українських аграрних поставок. Таким чином, необхідно вжити термінових заходів для стабілізації ситуації та забезпечення безперебійного експорту зерна з України.

За даними Спільного координаційного центру, з 1 серпня, коли з українського порту «Одеса» вирушило перше судно, Україна змогла експортувати 10 млн. тонн зернових та інших харчових продуктів у рамках угоди щодо розблокування портів [97].

Варто зазначити, що Україна не зупиняла рух коридором, незважаючи на численні російські атаки, які відбулися після підписання угоди, зокрема атаки на порт «Одеса» і удари по енергетичній портовій інфраструктурі, що призвели до відключень електроенергії.

Після оголошення Росії про тимчасове призупинення участі в «зерновій угоді», Туреччина ініціювала переговори, сподіваючись на їхнє успішне завершення. Президент Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган підкреслив, що країна продовжить вживати заходів для підтримання угоди, незважаючи на коливання позицій Росії.

2 листопада 2023 р. як Туреччина, так і Росія оголосили про відновлення роботи «зернового коридору» [34]. Це свідчить про те, що міжнародні зусилля, зокрема з боку Туреччини, залишаються важливими для забезпечення стабільності в регіоні та продовження експорту українських продуктів. Збереження функціонування коридору не лише сприяє економічній стабільності України, але й має ключове значення для світового

продовольчого ринку, особливо для країн, що залежали від українського зерна. Успішна реалізація угоди демонструє важливість співпраці між державами у вирішенні глобальних криз, зокрема продовольчої безпеки.

Можна стверджувати, що найбільш перспективним напрямом взаємодії між Україною та Туреччиною є взаємна інтеграція. Цей підхід передбачає створення максимально широкої та багатогалузевої платформи для довготривалої співпраці, спрямованої на встановлення нової системи геополітичного балансу в регіоні Чорного моря, де Анкара та Київ можуть стати домінуючими силами.

Ключовим аспектом цього інтеграційного проекту є формування альянсу, в рамках якого будуть реалізовані національні інтереси України в сфері безпеки, а також забезпечено максимальне втілення потенціалу Києва як регіонального лідера. Це вимагатиме не лише активізації співпраці у військовій і економічній сферах, але й спільного підходу до важливих політичних питань, що впливають на стабільність у регіоні.

Закономірною складовою цих процесів є потенційна взаємозалежність між обома країнами в багатьох сферах, що спонукатиме уряди узгоджувати деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики. Наприклад, координація в економічній політиці, безпеці та енергетичній сфері може стати основою для формування спільних стратегій.

Однак варто також врахувати можливі ризики, пов'язані із загостренням відносин з багатьма глобальними акторами, які можуть сприймати турецько-українську співпрацю як серйозну конкуренцію. Це може вплинути на міжнародну політичну гру, і Україні, і Туреччині слід бути готовими до того, що їхні дії можуть викликати реакцію з боку інших країн, зацікавлених у підтримці своїх позицій в регіоні.

Таким чином, для успішної реалізації потенціалу партнерства між Україною та Туреччиною необхідно вжити конкретних практичних заходів, які б забезпечили стабільну та взаємовигідну співпрацю, сприяючи зміцненню їхніх позицій у глобальному контексті.

О. Слюсаренко вважає, що для досягнення максимальної ефективності у співпраці між Україною та Туреччиною, доцільним втілити кілька важливих заходів:

1. Створення платформ для консультацій: запровадження декількох широких платформ для постійних консультацій між українськими та турецькими підприємцями і чиновниками. Ці платформи, як публічні, так і непублічні, сприятимуть узгодженню державної політики та ефективному налагодженню співпраці, що дозволить обом сторонам обмінюватися думками і досвідом.

2. Укладання оборонного договору: підписання угоди, яка забезпечить взаємну підтримку у разі виникнення військових конфліктів. Це включатиме створення спільних військових підрозділів, розміщення військових баз на території обох країн, а також формування єдиного комплексу оборонної промисловості. Такий підхід зміцнить безпеку та обороноздатність обох держав.

3. Економічний договір: укладання економічного договору, що передбачатиме створення єдиного митного та інвестиційного простору між Україною та Туреччиною. Це дозволить спростити торговельні процедури, залучити інвестиції та стимулювати економічне зростання в обох країнах.

4. Закріплення стратегічного партнерства: включення в основні міжнародні документи, які визначають політику країн, тез про стратегічне партнерство, яке має бути пріоритетним над іншими напрямками зовнішньої політики. Це створить чітке правове підґрунтя для подальшого розвитку відносин.

5. Спільний орган для узгодження політики: створення спільного органу, відповідального за узгодження та формування зовнішньої політики в регіоні Чорного моря. Цей орган допоможе забезпечити координацію дій між країнами у відповідь на зовнішні виклики та сприятиме стабільності в регіоні [88].

Впровадження цих заходів може суттєво зміцнити співпрацю між Україною та Туреччиною, створивши надійну основу для досягнення спільних цілей у політичній, економічній та військовій сферах.

Загалом, подальша підтримка Туреччини в Україні в умовах російсько-української війни має величезне значення. Співпраця в гуманітарній, економічній та військовій сферах створює потужний потенціал для зміцнення позицій обох країн на міжнародній арені. Своїми зусиллями Туреччина не лише підкріплює обороноздатність України, але й формує нові можливості для спільного розвитку в післявоєнний період, що вказує на перспективи стабільних і взаємовигідних відносин у майбутньому.

Висновки до розділу 3

Турецько-українські відносини в умовах широкомасштабного російського вторгнення стикаються з численними викликами та можливостями. Туреччина, яка залежить від російських енергоносіїв, активно заохочує російський туризм, що робить її економіку вразливою до змін у цих зв'язках. Одночасно Анкара намагається підтримувати баланс, виступаючи посередником у мирних переговорах і зміцнюючи військове співробітництво з Україною. Хоча Стамбульські переговори 2022 р. продемонстрували прагнення знайти компроміс, питання нейтрального статусу України викликали резонанс. Перспективи подальшого розвитку цих відносин залежать від здатності обох країн адаптуватися до нових геополітичних реалій та зберігати баланс між економічними інтересами та безпековими зобов'язаннями.

Туреччина відіграє важливу роль у підтримці України в умовах російської агресії, надаючи військову допомогу, зокрема боєприпаси, та пропонуючи свої послуги у мирних переговорах. Попри тісні економічні зв'язки з Москвою, Туреччина намагається знайти баланс між національними

інтересами та підтримкою Києва, що підкреслює складність її зовнішньої політики.

Важливими напрямками співпраці є спільні проекти в економіці, обороні та інфраструктурі, зокрема можливість створення індустріальних парків і надання автономних торговельних преференцій. Проте існують виклики, зокрема зростання антизахідних настроїв у Туреччині, що може вплинути на українські інтереси. Загалом, тісна співпраця між Києвом і Анкарою відкриває перспективи для стабільності в регіоні та подальшого розвитку відносин у післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

Після отримання Україною незалежності українсько-турецькі відносини розвивалися доволі інтенсивно. Активним був політичний діалог, співробітництво в рамках міжнародних і регіональних організацій. Показовим у цьому плані стало співробітництво в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва, організатором створення якої виступила Туреччина, а ініціатором перетворення її в міжнародну структуру – Україна.

Українсько-турецькі економічні відносини демонструють значний потенціал для розвитку, особливо в сферах торгівлі, інвестицій, енергетики та оборонної промисловості. Обидві країни значно збільшили обсяги торгівлі, причому Туреччина стала важливим партнером України, імпортуючи сільськогосподарську продукцію. Хоча інфраструктурні проблеми та від'ємний торговельний баланс для України створюють виклики, співпраця в нових галузях, таких як туризм, охорона здоров'я та освіта, відкриває перспективи для стабільного економічного зростання обох країн. Проте, торговельно-економічне співробітництво залишається складним через нерівні умови доступу до ринків.

Відбувалася підтримка ініціатив один одного в рамках ООН та інших міжнародних організацій. Туреччина сприймала Україну як силу, яка може стати союзником у деякому обмеженні експансіоністських намірів Росії.

Протягом своїх років незалежності, Україна та Туреччина змогли побудувати та розвинути потужний військово-політичний альянс. Завдяки укладанню низки політичних та військових угод, Україна та Турецька Республіка мають змогу співпрацювати у галузі військової підготовки, організації військових кадрів, інвестування у розвиток військових технологій, організації логістики та кібернетичного захисту і, найголовніше, стратегічного партнерства з питань безпеки та стабільності у Чорному морі.

Туреччина відіграє важливу роль в українській зовнішній політиці у стримуванні російської агресії. Незважаючи на складну ситуацію перших днів війни, українсько-турецьке співробітництво у військово-промисловій сфері не було припинено. Це також зіграло позитивну роль у подальших військових перемогах Збройних сил України.

З перших днів російського вторгнення турецький президент Реджеп Таїп Ердоган пропонував Туреччину в якості переговорного майданчика між Росією і Україною. Україна змогла отримати політичну та дипломатичну підтримку Туреччини у захисті територіальної цілісності, забезпечити реалізацію низки проєктів у військово-технічній сфері, домовитись про перекриття проток для російських військових кораблів, а також підписати Угоду про «Зернову ініціативу».

Однак, дипломатичне посередництво Туреччини у російсько-українській війні є негативним фактором поліпшення відносин між Україною та Туреччиною. Країна не має наміру приєднуватися до антиросійських санкцій, не закриває повітряний простір для російських туристів та не запроваджує нафтове та газове ембарго, яке могло остаточно підірвати фінансування російської військової машини. Намір керівництва не розривати зв'язків з країною-окупантом ставить під сумнів добросусідства та партнерства з Україною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Турецькою Республікою: документ № 792_005, набрання чинності від 30.05.1994 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_005#Text.
2. Заява МЗС України щодо затримки роботи Чорноморського «зернового коридору». URL: <https://mfa.gov.ua/news/statement-ministry-foreign-affairs-ukraine-delays-black-sea-grain-corridorsoperations>.
3. Заява МЗС України щодо підписання угоди про відновлення безпечного експорту українських зернових. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-pidpisannya-ugodi-pro-vidnovlennya-bezpechnogoeksportu-ukrayinskih-zernovih>.
4. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Турецької Республіки: документ №792_042 від 14.07.1993 р. База даних «Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_042#Text.
5. Наказ Держстату від 30.12.2022 № 449 <https://stat.gov.ua/index.php/uk/page-contents/nakaz-vid-30122022-no-449>.
6. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.
7. Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про оборонно-промислове співробітництво: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 р. № 1030. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/88795692>.
8. Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія»: документ № 792_063 від 17.01.2007 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_063#Text.

9. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Турецькою Республікою: документ №792_024 від 03.02.1992 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_024#Text.
10. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Прямі інвестиції в економіку України у розрізі видів економічної діяльності. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Рамкова військова угода між Кабінетом міністрів України та урядом Турецької Республіки: документ №792_004-20, ратифікація від 18.11.2021 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text.
13. Рамкова угода між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в сфері високих технологій, авіаційній та космічній галузях від 03.02.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_001-22#Text.
14. Угода між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про двостороннє співробітництво в галузі військової освіти і підготовки військ: документ №792_100 від 28.01.1997 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_100#Text.
15. Угода між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про взаємне сприяння та захист інвестицій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_005-17.
16. Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: документ №998_151, ратифікація від 05.06.2003 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text.

17. Official Journal of the European Communities. 20 March 1998. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:1998:086:FULL&from=EN>.
18. World Tariff Profiles 2022. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_tariff_profiles22_e.pdf.

Література:

19. Балансування завжди було в зовнішній політиці Туреччини, - Євгенія Габер про роль Анкари в Чорноморському регіоні. URL: https://cfts.org.ua/articles/balansuvannya_zavzhdi_bulo_v_zovnishniy_polititsi_turechchini_evgeniya_gaber_pro_rol_ankari_v_chornomorskomu_regoni_1992.
20. Бізнес об'єднує Україну й Туреччину. URL: <https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/biznes-obiednuieukrayinu-i-turechchinu>.
21. Біляєва С О. Україна – Туреччина: грані співробітництва. Археологія і давня історія України : наук. журн. з проблем археології та давньої історії / НАН України, Ін-т археології. Київ, 2019. Вип. 3 (32). С. 184–194.
22. Буряк А. А. Міжнародне економічне співробітництво України та Туреччини: особливості в умовах сучасності. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/10989/1/74-%D1%82%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%20%D0%A2.1-436-437.pdf>.
23. В Україні через війну заблоковані майже 25 мільйонів тонн зерна – ООН URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3477003-v-ukraini-cerez-vijnu-zablokovani-majze-25-miljonivtonn-zerna-oon.html>.
24. Вонс Р. Ердоган готовий відновити процес переговорів між Росією та Україною. URL: https://glavcom.ua/world/world-politics/erdohan-hotovij-vidnoviti-protses-perehovoriv-mizh-rosijeju-ta-ukrajinoju-988340.html#google_vignette.
25. Габер Є. Моделювання зміни Туреччиною політики в Чорноморському регіоні в умовах перебігу і завершення повномасштабного вторгнення рф

- в Україну. URL: <https://analytics.intsecurity.org/modeling-turkiye-policy-black-sea-region/>.
26. Гбур З. В. Виклики та загрози в морській безпеці України. Інвестиції : практика та досвід : наук.-практ. журн. 2022. № 3. С. 66–71.
27. Герман Галущенко: Туреччина є важливим стратегічним партнером України в енергетичній сфері. 2023. Міністерство енергетики України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/herman-halushchenko-turechchyna-ie-vazhlyvym-stratehichnym-partnerom-ukrainy-v-enerhetychnii-sferi>.
28. Голова правління Турецько-української бізнес-асоціації: «Щороку турецькі інвестиції в Україну збільшуються на \$200–300 млн – навіть за умов воєнного часу». 2023. URL: <https://mind.ua/publications/20262229-golova-pravlinnya-turecko-ukrayinskoyi-biznes-asociaciyi-shchoroku-turecki-investiciyi-v-ukrayinu-zbilsh>.
29. Данильченко К. Bayraktar TB2: досвід трьох воєн. Ukrainian Military Pages: офіційний веб-медіа сайт. 3 жовтня 2020 р. URL: <https://web.archive.org/web/20201029222342/https://www.ukrmilitary.com/2020/10/bayraktartb2.html>.
30. Джейлан М. Ф. Якою має бути нова чорноморська політика Туреччини? URL: https://cfts.org.ua/blogs/yakoyu_mae_buti_nova_chornomorska_politika_turechchini__679.
31. Договірні-правова база між Україною та Туреччиною URL: <https://turkiye.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/dogovirno-pravova-baza>.
32. Експорт зерна: блокування портів загрожує глобальним голодом. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/eksport-zerna-blokuvannya-portiv-zagrozhuye-global/>.
33. Енергетичний план Туреччини: поєднання відновлюваної та атомної енергетики. URL: <https://ukraine-oss.com/energetychnyj-plan-turechchynu-poyednannya-vidnovlyuvanoyi-ta-atomnoyi-energetyky/>.

34. Ердоган повідомив про поновлення роботи «зернового коридору». URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2001284-erdogan-povidomiv-pro-povovlennya-roboti-zernovogo-koridoru>.
35. Замікула М. О. Позиція Турецької республіки щодо широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Центр зовнішньополітичних досліджень НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/vtraty-rf.pdf>.
36. Згідно з домовленостями між першими леді України й Туреччини одеський будинок дитини евакуювали до Анкари. URL: <https://turkiye.mfa.gov.ua/news/zgidno-z-domovlenostyami-mizh-pershimi-ledi-ukrayini-j-turechchini-odeskij-budinok-ditini-evakuyovali-do-ankari>.
37. Зінченко М. Туреччина відмовилася на прохання США передати Україні російські системи ППО С-400. URL: <https://hromadske.radio/news/2023/05/07/turechchyna-vidmovylasia-na-prokhannia-ssha-peredaty-ukraini-rosiyski-systemy-ppo-s-400>.
38. Зустріч Лаврова і Чавушоглу у Туреччині. Що говорили про зерно і які перспективи. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61736948>.
39. Інтерв'ю Міністра фінансів Сергія Марченка для турецького Агентства Анадолу (03.02.2021 р.). URL: https://mof.gov.ua/uk/news/interviu_ministra_finansiv_sergiia_marchenka_dlia_agentstva_anadolu_03022021-2687.
40. Колісніченко В. Туреччина у 2022 році імпортувала з України 117,5 тис. т сталевих заготовок. URL: <https://gmk.center/ua/news/turechchina-u-2022-roci-importovala-z-ukraini-117-5-tis-t-stalevoi-zagotovki/>.
41. Кудирко Л. П., Ватах Ю. О. Стратегічне партнерство України та Туреччини у військово-торговельній сфері. URL: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1554/149>.
42. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною і Туреччиною. Посольство України в Турецькій Республіці. URL: <https://turkiye.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/kulturno-gumanitarne->

spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoyu-i-turechchinoyu (дата звернення: 15.09.2024).

43. Медведь Р. Чорноморська безпека – український Крим у пріоритетах Києва та Анкари. URL: <https://ua.krymr.com/a/ukrainskyi-krym-u-priorytetakh-kyieva-i-ankary/32861334.html>.
44. Між Україною та РФ: хто для нас Туреччина – партнер чи конкурент. <https://www.unian.ua/economics/other/mizh-ukrajinoyu-ta-rf-hto-dlya-nas-turechchina-partner-chi-konkurent-12557145.html>.
45. Міхненко А. Військово-технічна співпраця України та Туреччини: між США та Росією. LB.UA 2019. URL: https://lb.ua/world/2019/05/27/427902_viyskovotehnichna_spivpratsya.html.
46. Морська безпека в Чорноморському регіоні: Перспективи посилення підтримки. 2024. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/maritime-security-in-the-black-sea-region-prospects-for-increased-support/>.
47. Москалик Д. Д. Співпраця України та Туреччини у сфері військово-промислового комплексу в контексті стратегічного партнерства між двома країнами. Теоретичні та практичні аспекти соціально-економічних наукових досліджень. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 30 жовтня 2020 р.) Київ: Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2020. С. 79.
48. На Донеччині військові ЗСУ вперше застосували ударні дрони Bayraktar проти окупантів: відеоматеріал. Новинарня: офіційний веб-медіа сайт. 2021. URL: <https://novynarnia.com/2021/10/26/bajraktar-vpershe/>.
49. На Львівщині провели Українсько-турецький бізнес-форум. URL: <https://javoriv-rda.gov.ua/uncategorized/na-lvivshchyni-provely-ukrainsko-turetskyu-biznes-forum/>.
50. Назарчук І. Застосування Конвенції Монтре за умов російсько-української війни. Юридична Газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zastosuvannya-konvenciyimontre-za-umov-rosiyskoukrayinskoyi-viyni.html>.

51. Огляд ринку: Туреччина. Export promotion office. URL: https://loga.gov.ua/sites/default/files/collections/oglyad_rinku_turechchina.pdf.
52. Особливий партнер. Яку роль Туреччина відіграє в російсько-українській війні. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/osobyu-partner-kakuyu-rol-turtsiya-igraet-1655170959.html>.
53. Палати і товарні біржі Туреччини підтримують Україну і український бізнес. URL: <https://www.cci.zp.ua/palaty-i-tovarni-birzhi-turechchynu-pidtrymuyut-ukrayinu-i-ukrayinskyj-biznes/>.
54. Пашков В. О. Стратегічне партнерство України та Туреччини на сучасному етапі: від символізму до прагматичної співпраці. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 9 травня 2022 р.) / Упорядники: Мальський М.З., Лещенко Л.В., Кучик О.С., Вовк Р.В. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2022. С. 89-90.
55. Перший Байрактар на Сумщині вже знищив близько 100 танків та 20 «Градів» агресора. УКРІНФОРМ: мультимедійна платформа іномовлення України. 1 березня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3416548-persij-bajraktar-na-sumsini-vze-znisiv-blizko-100-tankiv-ta-20-gradiv-agresora.html>.
56. Політичні відносини між Україною і Туреччиною. URL: <https://turkey.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/564-politichnividnosini-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju>.
57. Посол України в Туреччині: Наші країни мають безсумнівні досягнення у контексті безпекової взаємодії. АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/28/posol-ukrayiny-v-turechchyni-nashi-krayiny-mayut-bezsumnivni-dosyagnennya-u-konteksti-bezpekovoyi-vzayemodiyi/>.
58. Пулій О. В. Сучасний стан та перспективи торговельно-інвестиційного співробітництва України і Туреччини. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 4(2). С. 24-31.

59. Росія вийшла із «зернової угоди» нібито через вибухи у Севастополі.
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/29/7149647>.
60. Саббаг Д., МакКернан Б. Виявлено: як британські технології сприяли підйому Туреччини до світової потужності дронів. The Guardian: офіційний веб-медіа сайт. 2019. URL: <https://web.archive.org/web/20220313034411/https://www.theguardian.com/news/2019/nov/27/revealed-uktechnology-turkey-rise-global-drone-power>.
61. Седляр Ю. О. Українсько-турецькі відносини у контексті підтримки безпеки у Чорноморському регіоні (1991–2016 рр.). Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Історичні науки: зб. наук. праць. 2017. № 2 (44) С. 24–30.
62. Слюсаренко О. Особливості зовнішньої політики Туреччини в період правління Реджепа Ердогана. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Київ-2023.
63. Слюсаренко О. Потенціал українсько-турецького співробітництва та шляхи його реалізації. URL: <https://usd.org.ua/2023/06/28/potencial-ukrayinsko-tureczkogo-spivrobitnyctva-ta-shlyahy-jogo-realizaciyi/>.
64. Спірідонов Р. Мирні ініціативи Туреччини у російсько-українській війні. Навіщо це Анкарі та до чого тут Крим? URL: <https://ua.krymr.com/a/turechchina-ukraina-rosia-viyna-krym-chorne-more/33029367.html>.
65. Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою : зовнішньоекономічні аспекти : аналіт. доп. / Н. Гавриленко, А. Бобровицький, М. Замікула та ін. ; заг. ред. М. Паламарчука, Р. Юлдашева. Київ : НІСД, 2022. 59 с.
66. Тарасовський Ю. Туреччина затвердила угоду про зону вільної торгівлі з Україною. Forbes. URL: <https://forbes.ua/news/turechchina-zatverdila-ugodu-pro-zonu-vilnoi-torgivli-z-ukrainoyu-02082024-22798>.

67. Терор та шантаж мають програти: Зеленський про вихід РФ із «зернової угоди». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-zernova-uhoda-rosiya/32106985.html>.
68. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною. Посольство України в Турецькій Республіці. URL: <https://turkiye.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrayinoyu-i-turechchinyu>.
69. Традиції османської дипломатії. Чому Туреччина для України партнер, але не союзник. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62682378>.
70. Треба дати путіну врятувати своє обличчя: що не так з позицією Туреччини в перемовинах? Громадське Радіо. 2022. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/treba-daty-putinuvriatuvaty-svoie-oblychchia-shcho-ne-tak-z-pozytsiieiu-turechchyny-v-peremovynakh>.
71. Три компанії для росіян: як Туреччина допомагає агресору обходити санкції. Європейська Правда. 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/4/7138850/>.
72. Троян С. Українсько-турецькі відносини в багатополлярному світі: сучасний стан і перспективи. Україна – Туреччина: історія, політика, економіка, право, дипломатія, культура : монографія / Акан А. Т. та ін. ; упоряд.: В. Сергійчука та Н. Титаренко. Київ, 2015. С. 355–367.
73. Турецька «пральня» для російського газу. Брудна гра Кремля проти ЄС. URL: <https://www.rfi.fr/uk>.
74. Турецький Ziraat Bank планує зайти в Україну <https://finclub.net/news/turetskyi-ziraat-bank-planuie-zaity-v-ukrainu.html>.
75. Турецький БПЛА-невидимка з українським двигуном успішно здійснив перший політ. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/video/turetskyi-bpla-nevydymka-z-ukrainskym-dvyhunom-uspishno-zdiisnyv-debiutnyi-polit-video>.

76. Туреччина братиме участь у відбудові інфраструктури України. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/18/turechchyna-bratyme-uchast-u-vidbudovi-infrastruktury-ukrayiny/>.
77. Туреччина візьме участь у відбудові України - у Львові підписали документ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3553298-tureccina-vizme-uchast-u-vidbudovi-ukraini.html>.
78. Туреччина підтримала надання Україні зброї, але виключила участь НАТО у війні. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/990575.html>.
79. Туреччина посилюється, і це добре для нас. Інтерв'ю з Послом України в Туреччині. URL: <https://www.rfi.fr/uk/світ/20221023-туреччина-посилюється-і-це-добре-для-нас-інтерв-ю-з-послом-україни-втуреччині>.
80. Туреччина ратифікувала угоду про вільну торгівлю з Україною. Укрінформ. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3891362-tureccina-ratifikuvala-ugodu-pro-vilnu-torgivlu-z-ukrainou.html>.
81. У Стамбулі завершилась чотиристороння зустріч щодо експорту зерна – Міноборони Туреччини. URL: <https://suspilne.media/260122-u-stambuli-rozpocalas-cotiristoronna-zustric-sodo-eksportu-zerna/>.
82. У Стамбулі офіційно запрацював Спільний координаційний центр з організації експорту українського зерна. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1528390>.
83. У Стамбулі підписали угоду про експорт українського зерна Чорним морем. Які умови. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62264230>.
84. У Туреччині відбулася онлайн зустріч представників українського та турецького бізнесу. URL: <https://rei.mfa.gov.ua/news/vidbulasya-onlajn-zustrich-predstavnikov-ukrayinskogo-ta-tureckogobiznesu>.
85. Україна й Туреччина працюють над тим, щоб повернути українців із російського полону. Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-j-turechchina-pracyuyut-nad-tim-shob-povertnuti-ukra-84185>.

86. Україна змінить правила вантажоперевезень з Туреччиною, - МІУ URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraina-izmenit-pravila-gruzoperevozok-turtsiey-1538823784.html>.
87. Україна й Туреччина мають спільне бачення безпекових загроз у Чорноморському регіоні та шляхів реагування на них – Володимир Зеленський. Урядовий кур'єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayina-j-turechchina-mayut-spilne-bachennya-bezrp/>.
88. Україна й Туреччина створили спільну робочу групу з відбудови. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3820917-ukraina-j-tureccina-stvorili-spilnu-robocu-grupu-z-vidbudovi.html>.
89. Україна та Туреччина заявили про намір спільно будувати кораблі, безпілотники та двигуни. 2020. LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2020/10/16/468299_ukraina_turechchina_zayavili_pro.html.
90. Україна, ООН і Туреччина спільно можуть забезпечити роботу продовольчого коридору та інспектування суден. Звернення Президента Володимира Зеленського. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-oon-i-turechchina-spilno-mozhut-zabezpechiti-robotu-84381>.
91. Федун І.Л., Генералов О.В. Туреччина – міжнародний торговельний партнер України. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 18. С. 73–79.
92. Чабан Д. Турецько-українські економічні відносини в рамках зовнішньополітичних стратегій Турецької республіки. URL: <https://ua.sudohodstvo.org/tureczko-ukrayinski-ekonomichni-vidnosyny-v-ramkah-zovnishnopolitychnyh-strategij-tureczkoyi-respubliky/>.
93. Шутчкін В. Військово-політична співпраця України та Туреччини як складова протидії збройної агресії путінської Росії.. Грінченко-Сетон міжнародний журнал молодих науковців. 2022. URL: <file:///C:/Users/msi/Downloads/130-Текст%20статті-530-1-10-20220719.pdf>.

94. Ягмур Ахмет Гюльдере, Посол Турецької Республіки в Україні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3776031-agmur-ahmet-guldere-posol-tureckoi-respubliki-v-ukraini.html>.
95. Ярмоленко Ю. Туреччина готова підставити плече в веденні мирних перемовин. Інтерв'ю з співробітницею Атлантичної ради, Євгенією Габер. URL: <https://www.holosameryky.com/a/turechchyna-hotova-pidstavytu-pleche-yakshcho-potribno-buty-fasylytarom-perehovoriv-intervyu-z-yevheniyeyu-haber/7508277.html>.
96. Akar suspects mines in Black Sea released 'intentionally'. Hürriyet. 2022. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/defense-minister-suspicious-of-intentionally-leaving-mines-in-black-sea-172888>.
97. Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre. URL: <https://www.un.org/en/black-sea-graininitiative/vessel-movements>.
98. Foundation History. URL: <https://blackseashield.com/en/about/foundation/>.
99. How Turkey is courting Russia's oligarchs. The Economist. URL: <https://www.economist.com/europe/2022/04/07/how-turkey-is-courting-russias-oligarchs>.
100. Malsin J. The Ghost Fleet Helping Russia Evade Sanctions and Pursue Its War in Ukraine. The Wall Street Journal. 2023. URL: <https://www.wsj.com/business/energy-oil/the-ghost-fleet-helping-russia-evade-sanctions-and-pursue-its-war-in-ukraine-19e77a0c>.
101. Military expenditure (% of GDP) Turkiye, Ukraine. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2022&locations=TR-UA&start=2014>.
102. Milli İnsansız Savaş Uçağı “Bayraktar KIZILELMA” Üretim Hattında! URL: <https://www.defenceturk.net/milli-insansiz-savas-ucagi-bayraktar-kizilelma-uretim-hattinda>.
103. Nearly 80 percent of Turkish population believe their country should stay neutral in Ukraine war – poll. Ahval. URL: <https://ahvalnews.com/turkey->

ukraine-crisis/nearly-80-percent-turkish-population-believe-their-country-should-stay.

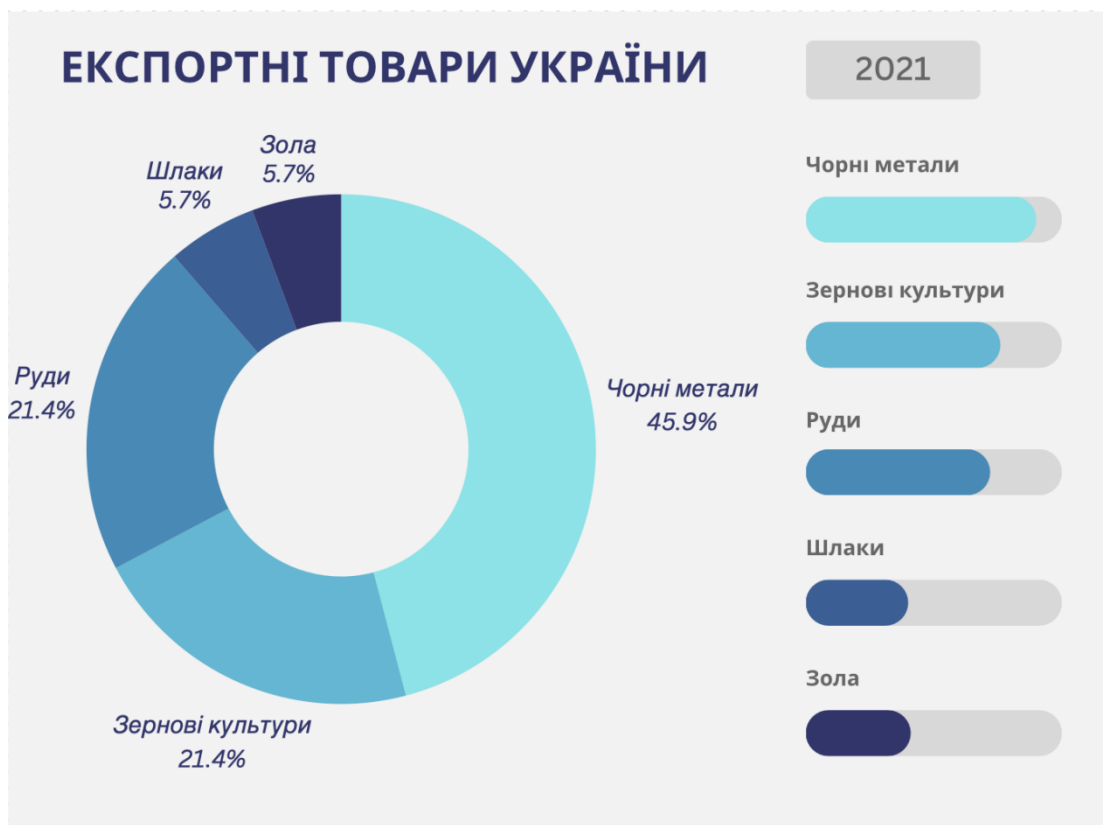
104. Nothing can be done about placing sanctions on Russia: Turkey's Erdogan. AlArabiya. 2022. URL: <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2022/03/25/-Nothing-can-be-done-about-placing-sanctions-on-RussiaTurkey-s-Erdogan>.
105. Number of disclosed armored combat and support vehicles committed to Ukraine as of September 2023, by type and donor country. URL: <https://www.statista.com/statistics/1314467/ukraine-military-aid-armored-vehicles/>.
106. Turkey now Ukraine's top foreign investor, with already booming free trade set to grow further. URL: <https://www.intellinews.com/turkey-now-ukraine-s-top-foreign-investor-with-already-booming-free-trade-setto-grow-further-225399/>.
107. Turkish Aerospace, Motor Sich ink deal for heavy-class helicopter engines. URL: <https://www.dailysabah.com/business/defense/turkish-aerospace-motor-sich-ink-deal-for-heavy-class-helicopter-engines>.
108. Turkish investors return to Ukraine. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-investors-return-to-ukraine173763>.
109. Türkiye'den Ukrayna'ya bombaatar teslimatı iddiası. URL: <https://www.defenceturk.net/turkiyeden-ukraynaya-bombaatar-teslimati-iddiasi>.
110. Ukraine Plans to Purchase Turkish Fifth-Generation KAAN Fighter Jets. URL: https://en.defence-ua.com/news/ukraine_plans_to_purchase_turkish_fifth_generation_kaan_fighter_jets-9530.html.
111. Ukrayna'nın MİLGEM gemisinde silah entegrasyonu sürüyor. URL: <https://www.defenceturk.net/ukraynanin-milgem-gemisinde-silah-entegrasyonu-suruyor>.

112. Why invest in Türkiye? URL: <https://www.invest.gov.tr/en/library/publications/lists/investpublications/why-invest-in-turkiye.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

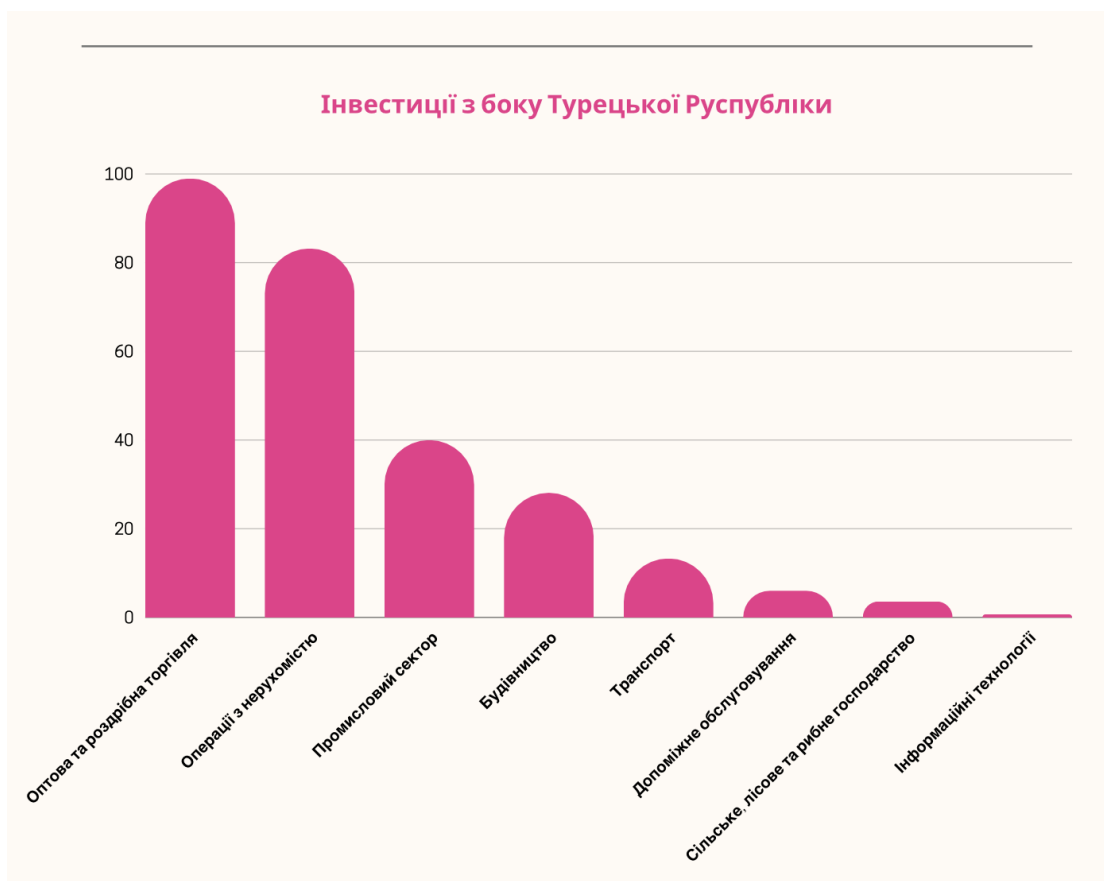
Товарна структура експорту України в Туреччину в 2021 р.

Товарна структура турецького імпорту до України в 2021 р.

Найбільші обсяги інвестицій з боку Турецької Республіки (2021 р.)

Допомога Турецької Республіки для України під час повномасштабного російського вторгнення в 2022 р.

